

ВСТУП

Актуальність теми. Незважаючи на те, що термін «демократія» є загальним поняттям, в науці не існує єдиного підходу щодо змістовного наповнення вказаного поняття. По суті, демократія є формою правління, яка отримує свою легітимність через те, що окремі громадяни надають їй перевагу і вважають його вираженням своєї волі. Демократія визначається певними фундаментальними принципами, які застосовуються в суспільстві. Основним принципом демократії є визнання того, що всі люди рівні і мають певні права. Демократія існує, коли громадяни можуть брати активну участь у суспільстві, використовуючи свої права - свободу слова, зібрання та членство в організаціях, свободу совісті та релігії, можливість подавати петиції до уряду і голосувати на чесних виборах.

Сучасний період розвитку цивілізації нерозривно пов'язаний з процесами вдосконалення демократії, пошуком нових моделей, формуванням нових принципів, що відповідають потребам суспільства тощо. Незважаючи на фундаментальний характер її фундаментів, феномен демократії залишається у фокусі представників різних гуманітарних наук: юристів, істориків, політологів, які вивчають сутність, моделі, історичні та сучасні форми демократії, прогнозують перспективи соціально-демократичних перетворень. Великий набір питань, пов'язаних з розвитком демократії, аналізується у численних наукових працях як іноземних, так і вітчизняних експертів.

Інститути прямої демократії у всіх країнах світу визнані найбільш доступною формою участі населення у вирішенні важливих політичних питань, тому їх вдосконалення має велике значення для розвитку демократичної правової держави.

Отже, необхідність дослідження зазначених проблем зумовило актуальність та вибір теми роботи.

Аналіз публікацій за тематикою дослідження. У різні часи проблеми демократичного устрою держави були предметом дослідження вітчизняних та

зарубіжних вчених, таких як М. Баймуратов, О.В. Батанов, М. Беженар, М.Ю. Бондар, Г. В. Бублик, О. Дашковська, М.В. Желтов, Б.В. Калиновський, Д.С. Ковриженко, А.І. Кормич, С.О. Короєд, Н.А. Латигіна, Ю. Левіна, П.М. Любченко, О.В. Марцеляк, В.І. Мельниченко, Ю.Р. Мірошніченко, О.А. Назаренко, А.О. Новак, Ю.С. Палєєва, І.М. Панкевич, С.А. Пінчук, О.В. Прієшкіна, В. Приходько, І.В. Тимошенко, І.І. Тулик, М. Савчин, Д.Д. Сазонова, А.В. Самсонов, С.Г. Серьогіна, М.І. Ставнійчук, О.В. Шадріна, А.М. Шейна, Є.О. Широкова, В.М. Шкабаро, Л.В. Хлібова та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами (кафедральними темами). Дослідження виконано на кафедрі теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби. Тема дипломної роботи відповідає темі наукових досліджень кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби на 2017–2021 роки «Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової та соціальної держави» (державний реєстраційний номер № 0117u007209).

Мета і завдання дослідження. Метою є аналіз реалізації форм безпосередньої демократії в Україні.

Поставлена мета зумовлює необхідність вирішення наступних завдань:

- дослідити поняття та сутність демократії, історію розвитку;
- визначити законодавче закріплення демократизації українського суспільства;
- проаналізувати референдум як форму безпосередньої демократії;
- проаналізувати вибори як форму народного волевиявлення у формуванні представницьких органів влади;
- проаналізувати місцеве самоврядування як основу демократичних процесів;
- визначити гарантії та проблеми реалізації безпосередньої демократії в Україні;
- з'ясувати міжнародно-правові гарантії реалізації демократії.

Об'єктом дослідження є правова природа демократії як соціального явища.

Предметом дослідження є форми безпосередньої демократії та їх гарантії.

Методи дослідження були обрані з урахуванням поставленої мети і завдань дослідження, його об'єкта і предмета. У роботі застосовувалися діалектичний метод пізнання, загальнонаукові (системний, функціональний та ін.) і спеціальні методи правових досліджень (формально-догматичний та ін.).

Так, системно-структурний метод був використаний в роботі для дослідження системи форм безпосередньої демократії.

За допомогою формально-догматичного методу досліджено поняття «демократія», «вибори», а також інші поняття, пов'язані із формами безпосередньої демократії. Крім того, вказаний метод застосовувався для аналізу положень національного законодавства щодо реалізації права громади на волевиявлення.

Застосування гносеологічного методу дозволило зрозуміти таку правову категорію як право народу України на пряму демократію.

Системний метод використовувався для з'ясування особливостей взаємодії джерел європейського та національного права щодо проведення виборів.

Історичний метод, що використовувався в роботі, дозволив дослідити становлення демократії як соціального явища та його законодавче закріплення.

З метою поглибленого дослідження, пізнання і вивчення питання «Форми безпосередньої демократії в Україні» було використано зазначені методи у сукупності.

Наукова новизна отриманих результатів. Дана робота виступає комплексним дослідженням, в якому удосконалено розуміння демократії та її форм вираження. Зроблено відмежування поняття «демократія» від поняття «політичний режим». Досліджені моделі сучасної демократії реалізуються в різних формах, що дозволяють враховувати не тільки національні особливості, але й обумовлені конкретними викликами реальної ситуації цивілізаційного розвитку. Порівняння переваг і недоліків цих моделей дало можливість

вибирати оптимальні варіанти, що забезпечують високу якість демократичного потенціалу. У той же час зміст розуміння демократії безпосередньо залежить від обраного методологічного підходу до тлумачення його сутності. Таким чином, в рамках традиційного підходу акцент робиться на інституційний розвиток держави і суспільства, що базується виключно на правових засадах. У аспекті біхевіоризму акцент робиться на поведінці суб'єктів, які ґрунтуються на демократичних нормах і принципах. У аспекті функціоналізму увага зосереджена на конституційній основі діяльності. Стандартність виходить з оцінки підходу до ідеальної моделі: верховенства права та громадянського суспільства. Упорядковано та проаналізовано основні документи ЄС щодо реалізації демократичних виборів, референдумів та місцевого самоврядування. Узагальнено основні проблеми становлення демократії в Україні.

Практичне значення отриманих результатів. Викладені в дослідженні положення висновки та пропозиції можуть бути використані:

а) у науково-дослідницькій сфері – як основа для подальшої теоретичної розробки форм демократії в Україні;

б) у правотворчості – як основи для внесення змін у національне законодавство, що стосується реалізації принципів місцевого самоврядування;

в) у навчальному процесі – основні положення і висновки, отримані за результатами дослідження, можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях та у навчальному процесі, підготовці підручників, навчальних посібників і методичних вказівок, а також у науково-дослідницькій роботі студентів.

Апробація матеріалів дипломної роботи магістра.

Структура та обсяг дипломної роботи магістра. Дане дослідження складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на сім підрозділів, та загальних висновків до роботи, а також списку використаних джерел, який розміщений на 9 сторінках (налічує 86 найменувань). Загальний обсяг роботи 91 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДЕМОКРАТІЇ

1.1. Поняття та сутність демократії, історія розвитку

Звертаючись до етимології терміна «демократія», слід зазначити, що вона органічно сформована з двох складових елементів, які з давньогрецького означають «kgatos» і «demos» («влада народу» або «демократія») [1, с. 244]. Тобто, вже на цьому фундаментальному рівні демократія бере на себе примат волі народу, втілення суверенного права народу бути верховним і верховним правителем в усій державі.

Ідея демократії вперше була висловлена Геродотом у п'ятому столітті до н.е. - Це держава, зазначав він, побудована на рівності (по-грецьки такий стан називався «ізономією»). Вважається, що вперше слово «демократія» вийшло з уст афінського стратега Перикла: «Ми називаємо себе демократією, тому що наше управління знаходиться в руках багатьох» [2, с. 42].

Державні форми демократії були добре відомі античному світу. У Стародавній Греції демократія визначалася як особлива форма, своєрідна організація державної політики, в якій влада має не тільки одну людину (як монархію, тиранію і т.д.), а не групу людей (аристократія, олігархії і т.д.), і всіх громадян, які користуються рівними правами на управління державою. Класичною формою такої держави була Афінська республіка, яка виникла в V ст. до н.е. Початок демократичного розвитку Афін поставив реформу архонта Солона (звільнення плебсів від державних податків, надання всім громадянам права обирати посадових осіб (магістратів) і просити доповідь про це). Ідеї вибору і контролю над правителями, добровільна згода на верховенство права, масово поширювалися і розвивалися в період Перикла в V ст. до н.е.[3].

Існуючі в наші дні демократичні системи походять з форм правління, що виникли наприкінці XVII-XIX ст. під прямим і різноманітним впливом

лібералізму. На цих постулатах була заснована філософія Дж. Локка, С. Монтеस्क'є та Ж.-Ж. Руссо [3].

Характерними рисами класичної ліберальної демократії є те, що вона заснована на ідеї «загального блага для всіх», яка створюється на основі спільної волі; відділення особи від суспільства та держави; відокремлення двох автономних сфер - держави та громадянського суспільства; конституційне та інституційне обмеження сфери та повноважень держави; захист автономії та прав меншин щодо більшості; декларація політичної рівності всіх громадян; надання особам фундаментальних, невід'ємних прав і закріплення її як основного елементу політичної системи, принципу національного суверенітету; парламентаризм, переважання представницьких форм політичного впливу; поділ влади, створення стримувань і противаг як умов ефективного контролю громадян над державою, запобігання зловживанням владою. Як зазначалося в XVIII ст. С. Монтеस्क'є, суспільство в змозі контролювати тільки ту владу, яка є фрагментованою і окремі частини якої протилежні один одному; обмежена політична участь, ідентифікація людей як суб'єктів влади з власниками чоловіків, виключення нижчих рівнів, особливо найманих працівників, а також жінок з числа громадян, які мають право голосу. У більшості західних демократій аж до початку - середини ХХ століття зберігалися майнові та інші кваліфікації - обов'язкові умови, без яких особа не мала права голосувати (в деяких штатах США своєрідна майнова кваліфікація - виборчий податок - була скасована лише в 1961 році); формальний характер демократії, що впливає з вузького, розуміння свободи як відсутність примусу, обмеження [3].

На початку 90-х. ХХ ст. політологія включала поняття «демократичної хвилі», що, за визначенням С. Хантінгтона, означає «перехід групи країн від недемократичних режимів до демократичних, що відбуваються в певний період часу і за кількістю суттєво вищих. до тих країн, в яких за той же період часу розвиток протікає у зворотному напрямку» [4, с. 26].

Перша хвиля демократизації (1828-1926) почалася з буржуазних революцій в Америці і Франції і призвела до формування 29 демократій, що

характеризуються парламентаризмом, партійною системою і широким виборчим законом. Перша хвиля відступу від демократизації обумовлена виникненням фашизму і поверненням ряду країн до авторитарних режимів або тоталітарного режиму. Друга хвиля (1943-1962) стосується перемоги союзників у Другій світовій війні та деколонізації - подій, які збільшили кількість демократичних режимів до 36. Однак на початку 1960-х років друга хвиля демократизації вичерпала себе. У 1967 році в Греції, внаслідок військового перевороту, було припинено демократичний розвиток і була створена військова диктатура «чорних полковників». Окрім Греції, друга хвиля відступу охоплювала переважна більшість країн третього світу, де авторитарні режими, багато з яких були відверто диктаторськими, були створені в результаті військових переворотів або узурпації влади правлячою елітою. Вплив глобального відходу від демократії був вражаючим: до середини 1970-х років третина держав, в яких функціонували демократичні режими в 1958 році, мали авторитарне правління. Важливо, що в цей період в західних демократіях відбуваються кризові процеси. Тому не випадково в багатьох політичних і соціологічних дослідженнях того часу не тільки переважала ідея непридатності демократичної моделі до країн, а й висловлювалися песимістичні прогнози про життєздатність самої демократії. У середині 70-х років. ХХ ст. починається «третьа хвиля», яка принесла демократію в деякі країни Латинської Америки і колишнього радянського блоку. Вона почалася з руйнування авторитарних режимів у Греції, Португалії, Іспанії, а потім захопила Латинську Америку і впала в Східну Європу. Якщо в 1972 р. На планеті було 42 демократичні держави, то до 1994 р. Їх стало 72. Характерною рисою останньої демократичної хвилі був її глобальний характер, оскільки він охопив практично всі континенти [4, с. 27].

Однак на початку ХХІ ст. знизився демократичний підйом. Сьогодні, в очах мешканців світової периферії, західний світ не виглядає так привабливо, як раніше. За останні двадцять років кількість демократичних держав майже не змінилася. Ця стагнація викликала жваву дискусію про роль ліберальної

демократії в сучасному світі та її перспективи. Дещо чітко визначено кілька тенденцій, які могли б поставити під сумнів тезу про універсальний характер ліберальної демократії. Перш за все, сьогодні цілком зрозуміло, що масове сприйняття зовнішніх елементів демократичної форми правління часто не забезпечує ступінь соціального прогресу, пов'язаного з демократичним режимом. Багато країн Азії, Африки і колишнього комуністичного табору досягли успіху в побудові «симуляції», «фальшивої» або «неліберальної» демократії - тобто, квазідемократичних режимів, які дозволяють вибори, але обмежують права і свободи громадян. Крім того, спостерігалася тенденція до перерозподілу багатства і економічної сили від демократичних держав Заходу до напівавторитарних держав Південно-Східної Азії і авторитарних країн-експортерів нафти з регіону Перської затоки і Північної Африки. І, нарешті, у більшості західних суспільств, поряд із зміцненням позицій фінансового капіталу та зростанням соціальної нерівності, зростає скептицизм щодо демократичних інститутів, оскільки принципи та ідеали рівності мають менший простір у реальному житті [4, с. 27].

Таким чином, демократія постійно розвивається є соціальним і політичним явищем.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Конституції України, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через державні органи та органи місцевого самоврядування [5].

Існує ряд підходів до визначення терміну «демократія». Найбільш поширена інтерпретація етимологічна, пов'язана з походженням терміна. Авраам Лінкольн визначив, що демократія - це управління "ім'ям народу, силами народу і для народу" [6].

Емпіричний підхід передбачає уточнення поняття демократії на основі вивчення суспільно-політичної практики демократичних країн. Р. Даль представив поняття «поліархія» на противагу «демократії». Під демократією він розуміє «ідею», «ідеал», а під поліархією - її реальне втілення. На його думку,

поліархія означає правління меншості, обраного народом на конкурсних виборах [6].

Але найпоширенішою є ідея демократії як народовладдя. Основний акцент у його визначенні часто робиться не на права і свободи громадян, а на особливий характер форми держави. Демократія є «формою держави, заснованої на визнанні народу як джерела влади, його права брати участь у вирішенні державних справ, у поєднанні з широким спектром громадянських прав і свобод». Як бачимо, дуже важко визначити єдиний і правильний термін «демократія». Тому що вона змінюється і отримує різні конкретні форми на певних етапах свого розвитку і наповнюється різним змістом [6].

Змістом демократії як народовладдя є моральні, політичні, юридичні, економічні цінності. Панівні в суспільстві цінності - відображення відповідних переконань людей. Основними принципами демократії є політичні права і свобода особистості, яка є правовою, владою більшості з урахуванням прав людини і права людини. Це означає, що зазначені цінності є глобальним, загальним значенням для всієї людської цивілізації. Моральні та політичні цінності, які здобувають міжнародне визнання, є зародженими в конституції майже всіх сучасних держав. Еволюційний розвиток суспільства та держави передбачає забезпечення основних, загальних принципів, без яких неможлива демократія як народовладдя. Без цих принципів, без демократичних цінностей неможливо переходити до цивілізації, яка перетворюється на знання і функціонування завдяки широкому обміну інформацією та відмовою від доступу. Це передбачає визнання необхідності реалізації демократичних цінностей. У сучасному юридичному науці народовладдя асоціюється з ухваленням рішення більшістю голосів.

Як зазначає Ю. Тодіка, ідейними засадами народовладдя є народний суверенітет, тобто верховенство влади народу, яка здійснюється в інтересах народу [7].

Самоврядування, як процес, йде у бік розвитку політичної системи суспільства і виражає, з одного боку, взаємозв'язок між ними, а з іншого -

збільшення «сфери» самоврядування. в загальному механізмі управління державними справами. Тому самоврядування народу - головний орієнтир для розвитку всієї політичної системи суспільства [8, с. 87].

Самоврядування народу - це спосіб реалізації влади безпосередньо народом, коли громадяни самостійно, через свої колективи та організації приймають управлінські рішення (або беруть активну участь у їхньому усиновленні), реалізують свої життєві вимоги і відповідають за результатами своєї діяльності [8, с. 87].

Так, О. Ю. Тодика зазначає, що категорія «людей» є ключем до категорій «народної влади», «народного суверенітету», інших категорій і конституційно-правової основи демократії в Україні 27 понять в системі відносин демократії ... Народ як у міжнародному, так і внутрішньому законодавстві розглядається як суб'єкт, який має право на самовизначення. "" На основі більшості концепцій (більше 100 були висунуті в доктрині міжнародного права), Ю. Тодика підкреслює, «можна стверджувати, що люди історично сформовані на відповідній території стійкою спільнотою людей, що відрізняються від інших спільнот єдиною мовою, відносно стабільними рисами культури і психіки, а також загальною самосвідомістю її єдності і фіксованих назв» [9, с. 41].

Таким чином, на нашу думку, демократія є формою організації суспільного життя, в якій кожен громадянин має право і можливість брати участь в управлінні всіма публічними справами, як безпосередньо, так і через вільно обраного представника. Зміст народної влади - це сукупність політичних прав громадян та механізмів їх реалізації у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо участі в управлінні власною країною (державні та соціальні справи). Варто звернути увагу на ще один фундаментальний питання здійснення народом своєї влади. Як і у вищезгаданому рішенні Конституційного Суду України, а у статті 69 Основного Закону, йдеться про здійснення народом його влади лише в одній з його форм - прямої. Однак, відповідно до пункту 2 статті 5 Конституції України, народ здійснює свою владу безпосередньо і «опосередковано» - «через органи

державної влади та органи місцевого самоврядування». Відповідно до пункту 3 підпункту 4.1 пункту 4 Рішення Конституційного Суду України № 6-рп / 2005 від 5 жовтня 2005 р. Зазначені органи «здійснюють владу в Україні, що походить від народу». У цьому випадку здається, що влада в Україні здійснює хтось інший, а не громадяни України. Тобто уряд лише «походить від народу», але здійснюється органами державної влади та місцевого самоврядування [9, с.

Форми самоврядування людей залежать від шляху політичного життя соціальної спільноти, що забезпечується переважно через одну або кілька політичних інститутів [8, с. 87].

Можна виділити такі форми самоврядування народу (наприклад, Україна):

- масові громадські організації - об'єднують громадян і забезпечують їх самостійну діяльність;
- трудові колективи - забезпечення участі громадян у управлінні державними і державними справами, а також продуктивна робота зі створення матеріальних і духовних благ;
- ради депутатів - забезпечення їх виконання на всій території країни;
- народні рухи - забезпечення політичної та соціальної активності населення;
- пряма демократія як спосіб висловлення волі народу [8, с. 87].

Відправною точкою для розуміння демократії, яка є об'єктивним законом соціального розвитку, є ідея демократії як однієї з універсальних цінностей. Ідейною основою демократії є концепція національного суверенітету, тобто верховенство права народу, яке здійснюється в його інтересах. Демократія, якщо це правда, є найбільш переконливим доказом здатності народу правити і керувати.

У ст. 3 Декларації прав людини і громадяни 1789 року встановила, що «джерело суверенітету по суті приписується нації. Жодна корпорація, жодна людина не може бути наділена владою, яка не походить з цього джерела» [10, с.

Термін «національний суверенітет» безпосередньо пов'язаний з народом як цілим громадянином або як безліч виборців. Іншими словами - це поняття поєднує державну владу та її носія.

Конституційна консолідація принципу національного суверенітету передбачає створення механізму його реалізації (шляхів організації та реалізації державної влади), що охоплюється поняттями «пряма демократія» та «представницька демократія».

Представницька демократія - це здійснення влади уповноваженими представниками народу для прийняття владних рішень [10, с. 128].

Ці представники можуть функціонувати спільно або як відповідні органи, або як чиновники. Вони мають представницькі мандати, які вони отримали на виборах. Таким чином, прямі вибори, одна з форм прямої демократії, поєднуються з представницькою демократією.

Пряма демократія - це здійснення народом влади шляхом голосування або підтримкою пропозицій (ініціатив), які можуть призвести до прийняття рішень влади [10, с. 128].

У науці конституційного права пряма демократія розглядається як безпосередня участь мас у вирішенні питань держави і суспільства. Пряма демократія визначається як соціальні відносини, в межах яких здійснюється широкий спектр шляхів участі громадян у управлінні справами держави і суспільства, внаслідок чого воля народу безпосередньо впливає на формування та здійснення державної політики, а також створює репрезентативну систему і рішуче впливає на її функціонування. Отже, по суті, пряма демократія є прямим вираженням волі народу. Пряма демократія також розуміється як самореалізація людьми своєї власної волі власних інтересів, власної долі або стосовно інших народів і держав з їхньої згоди, за допомогою політичних партій, їхніх коаліцій або інших компонентів механізму прямої демократії або без них. Важливою умовою для розуміння сутності прямої демократії є також те, що вона може здійснюватися людьми в цілому (у разі проведення парламентських і

президентських виборів, всеукраїнських референдумів), а окремі частини або спільноти [11, с. 91].

Окрім загальних форм прямої демократії, таких як вибори та референдуми, Конституція України дає можливість розкрити волю народу через інші форми прямої демократії, такі як консультативні опитування, обговорення людей тощо. тепер немає чіткого переліку форм безпосередньої демократії. Є дві точки зору вчених, які відображають широкий і вузький підхід до визначення форм прямої демократії [12].

Так, В.В. Комарова до форм прямої демократії, крім виборів і референдумів, включає також мітинги, демонстраційні кампанії, пікетування, ініціативу людей, діяльність політичних партій, виведення представника обраного народу. Вона також розширює кількість форм, визначених В.Ф. Погорілко, та доповнює такими формами як протести, акції громадської непокори, голодування, пікетування тощо. Існує також вузький підхід вчених до визначення форм прямої демократії. До представників цього підходу відносять лише референдум, народну правотворчу ініціативу, veto людей, загальні збори громадян, вибори, відкликання депутата або обраного представника народу, розпуск обраного органу влади. Такий підхід заперечує існування консультативних і дорадчих форм прямої демократії або таких форм, які не тягнуть за собою прийняття громадськості обов'язкових рішень державної влади [12].

Таким чином, зміст демократії - це моральні, політичні, правові та економічні цінності.

Демократія, заснована на організації та функціонуванні державної влади на основі визнання народу як її джерела та носія, ґрунтується на прагненні забезпечити справедливість, рівність і добробут усіх у вирішенні проблем та питань державного управління [8, с. 87].

Визначення демократії часто ототожнюється з поняттям політичного режиму. Виходячи з визначення політичного режиму як однієї з трьох внутрішніх форм держави (поряд з формою правління і формою управління),

можливе ототожнення демократії з політичним режимом, але лише в демократичній формі. держава та її політична система. Слід мати на увазі, що форми політичного режиму більш рухливі і різноманітніші в порівнянні з демократичною формою держави [13, с. 22].

Важливість політичного режиму полягає в координації напрямку соціального розвитку, а також впливу, який він робить на організацію досягнення політичного буття [14, с. 45].

Оскільки проблеми демократії досліджуються не лише політичними, а й правовими науками, необхідно з'ясувати різницю в існуючих підходах до визначення цього поняття. Для юриста демократія - це, перш за все, принципи права, закріплені в міжнародних правових актах, конституціях, законах, які визначають верховенство права, розподіл влади, прав і свобод людини. Для політологів це, в першу чергу, реальна практика реалізації демократичних принципів і норм, владних відносин, особливостей політичної системи, політичного режиму, поведінки громадян [13, с. 24].

Широко відома інтерпретація політичного режиму як характеристика державної влади за формальним джерелом - правління політичної волі або індивідуально визначеної людини, «елітарної», «аристократичної» соціальної групи або більшості населення. Таке розуміння походить від традиції, яку почав Аристотель «Політика», але сьогодні на практиці це виявляється непродуктивним, оскільки призводить до фактичної ідентифікації того чи іншого типу політичного режиму з певною формою правління. Дійсно, в реальності монархія далеко не завжди є символом збереження самодержавних або тоталітарних традицій, а проголошення республіки є передумовою демократичних перетворень.

До ознак (властивостей) демократичного режиму відносяться: формальне визнання народу як джерела влади, суверена в державі; соціальний і політичний плюралізм; обрання найважливіших органів державної влади; поділ влади; правова рівність громадян; захист людини від свавілля і беззаконня; враховуючи інтереси більшості та меншості; ефективні механізми прямого впливу

населення на природу державної влади; надання людині свободи у сферах економічного, політичного та культурного життя; наявність правової основи, що відображає об'єктивні потреби розвитку людини і суспільства. Сутнісна сторона недемократичних політичних режимів (деспотичний, тиранічний, авторитарний, тоталітарний тощо) протилежна рисам демократії: панування однієї політичної партії, однієї офіційної ідеології, однієї форми власності; мінімізація або усунення будь-яких політичних прав і свобод; переважання командно-диктантських методів у діяльності органів державної влади; акцент на каральні заходи впливу; обмеження та заборона діяльності опозиції; агресивність у зовнішній політиці; всебічна мілітаризація суспільного життя; примат держави над законом [15, с. 7].

Як зазначає російський дослідник В. Іванов, демократичний характер політичного режиму визначається перш за все інституціоналізованою обмеженою владою волі нації, залежністю від визнання та згоди підлеглих, певною відповідальністю що переважають перед підлеглими, що обов'язково має на увазі:

1) організація влади на виборній основі, цілком або переважно (це означає обмеження спадкових «монархій»), а також загальне правило про можливість складання державних рішень про референдуми;

2) загальне рівне виборче право, право участі в референдумах або, принаймні, відмова від кваліфікації - расової, етнічної, релігійної, статевої, майнової, класової, партійної («однопартійної»);

3) регулярні вибори;

4) відносна прозорість виборів і референдумів, репрезентативність і достовірність їх результатів;

5) оголошення невиборної та не обраної влади незаконною та нелегітимною (це не стосується обмежених спадкових «монархів», проте їхня легітимність може бути зафіксована референдумами);

6) наявність незалежних інституцій, або принаймні автономних від органів влади, які транслиують громадську думку, агрегують вимоги громадян

та оцінюють діяльність органів влади (ЗМІ, громадські об'єднання, експертні та соціологічні центри тощо);

7) національна солідарність та національний консенсус щодо цінностей та цілей [16, с. 150].

Моделі сучасної демократії реалізуються в різних формах, що дозволяють враховувати не тільки національні особливості, але й обумовлені конкретними викликами реальної ситуації цивілізаційного розвитку. Таким чином, моделі плюралістичної, учасницької, ліберальної, паритетної демократії тощо мають свої характерні параметри, які визначають їх відмінності від інших. Різні джерела походження дозволяють співіснувати зі стандартами та особливостями. Порівняння переваг і недоліків дає можливість вибирати оптимальні варіанти, що забезпечують високу якість демократичного потенціалу. У той же час зміст розуміння демократії безпосередньо залежить від обраного методологічного підходу до тлумачення його сутності. Таким чином, в рамках традиційного підходу акцент робиться на інституційний розвиток держави і суспільства, що базується виключно на правових засадах. У аспекті біхевіоризму акцент робиться на поведінці суб'єктів, які ґрунтуються на демократичних нормах і принципах. У аспекті функціоналізму увага зосереджена на конституційній основі діяльності. Стандартність виходить з оцінки підходу до ідеальної моделі: верховенства права та громадянського суспільства. Тобто, існують різні варіації у змісті демократії, що стосуються держави, суспільства та ідеологічних орієнтацій. Але в той же час практично загальним для всіх підходів є обґрунтування ціннісного змісту, що включає в себе владу людей (у різних формах), пріоритет права, загальнолюдські цінності та інші універсальні риси, які поширюються на демократію як форма, вартість і процес. Проте мова йде про можливість уточнення та доповнення відповідно до реальних умов соціальної практики. Тоді класична ідентифікація стає більш сучасною з точки зору цілей і методів. Дійсно, сучасна демократія не розглядається як абсолютно універсальна і ідеальна форма соціального буття, вона не зневажає її принципи. Навпаки, стереотипи протистоять конкуренції, що відкриває нові можливості та

перспективи для формування і функціонування механізмів і технологій демократичного розвитку, здатних подолати крайності концепцій ідентичності, прийнявши демократичні принципи, адаптовані до конкретних умов і призначені для майбутнього [17, с. 145].

Згідно з класифікацією Хантінгтона, демократія в Україні належить до «нових демократій», які виникають у контексті «третьої світової хвилі». Українська демократія лише формується і, по суті, не має соціальної, політичної або ціннісної бази. Здебільшого дослідники зосереджуються на традиціях Київської Русі, Запорізької Січі, але ми добре розуміємо, що соціалізація поколінь за роки радянської влади була порушена, тому ми можемо покластися тільки на ці традиції як на міфотворця [18].

Україна створила правову основу для забезпечення вільної демократичної системи. По-перше, це виражається в конституційній забороні узурпації влади і законної можливості зміни конституційного ладу виключно з волі народу. У свою чергу, існує система конституційних цінностей: по-перше, особа, його життя і здоров'я, честь і гідність визнаються найвищою соціальною цінністю; по-друге, Конституція не може бути змінена у напрямку звуження або обмеження основних прав і свобод, усунення державного суверенітету і порушення територіальної цілісності України; По-третє, положення розділів I, III і XIII Конституції, які, по суті, є основою конституційного ладу України, остаточно переглядаються за рішеннями всеукраїнського референдуму. Перегляд Конституції вимагає досягнення громадського консенсусу, оскільки попереднє затвердження конституційного проекту передбачає не менше двох третин конституційного складу Верховної Ради з остаточною затвердженням референдуму. Згідно з частиною першою статті 37 Конституції України закріплено елементи «войовничої демократії» щодо діяльності політичних партій: Формування та діяльність політичних партій та громадських організацій, цілі чи дії яких спрямовані на усунення незалежності України, зміна конституційного ладу насильницькими засобами, порушення суверенітету та територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконного захоплення

державної влади, пропаганди війни, насильства, підбурювання до міжетнічної, расової, релігійної ненависті, зазіхання й забороняються права і свободи людей, здоров'я населення. Такі питання вирішуються адміністративним судом і не підлягають Конституційному Суду України. Проблема, або навіть дилема поняття «войовнича демократія» рано чи пізно стане актуальною в Україні, оскільки можуть виникнути спроби врегулювання конституційності діяльності політичних партій. Оскільки поняття «войовнича демократія» означає ймовірність внесення певних змін до Конституції України або визначення меж здійснення основних прав і свобод людини, ця проблема, безумовно, є актуальною і заслуговує на більш широке дослідження. Таким чином, ми бачимо кілька розділів конституційних гарантій вільної демократичної системи. Зокрема, серед них можна виділити: гарантії свободи політичної діяльності щодо поняття «войовнича демократія»; гарантії демократичної системи та діяльності ЗМІ; роль політичних партій у демократичному процесі; проблеми забезпечення фінансового та організаційного контролю в процедурах волевиявлення людей; судовий захист права громадян на свободу слова та справедливого голосування [19, с. 35].

Таким чином, демократія є формою організації суспільного життя, в якій кожен громадянин має право і можливість брати участь в управлінні всіма публічними справами, як безпосередньо, так і через вільно обраного представника. Зміст народної влади - це сукупність політичних прав громадян та механізмів їх реалізації у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо участі в управлінні власною країною.

Існує ряд підходів до визначення терміну «демократія». Найбільш поширена інтерпретація етимологічна, пов'язана з походженням терміна. Емпіричний підхід передбачає уточнення поняття демократії на основі вивчення суспільно-політичної практики демократичних країн. Але найпоширенішою є ідея демократії як народовладдя. Основний акцент у його визначенні часто робиться не на права і свободи громадян, а на особливий характер форми держави. Демократія є «формою держави, заснованої на визнанні народу як

джерела влади, його права брати участь у вирішенні державних справ, у поєднанні з широким спектром громадянських прав і свобод».

Як бачимо, дуже важко визначити єдиний і правильний термін «демократія». Тому що вона змінюється і отримує різні конкретні форми на певних етапах свого розвитку і наповнюється різним змістом [6].

1.2. Законодавче закріплення демократизації українського суспільства

Конституція України в ст. 1 визначає нашу державу як демократичну, а відповідно до ч. 2 ст. 5 носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є люди, які свого часу інтерпретували Конституційний Суд України, відповідно до правового положення якого цю норму слід розуміти як: «вся влада належить народові. народ є первинним, єдиним і невідчужуваним і здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення шляхом виборів, референдуму та інших форм прямої демократії в порядку, встановленому Конституцією і законами України, через державні органи влади та місцеве самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України».

Отже, ця конституційна норма вказує на можливість реалізації влади народу двома шляхами: через пряму демократію (основні форми якої - вибори та референдуми) і здійснення влади через представників [20, с. 160].

Представницька демократія сьогодні є найбільш ефективною формою управління, і більшість демократій у світі реалізують цю концепцію в більшій чи меншій мірі. Однак зазначається, що для того, щоб представницька демократія працювала, необхідно дотримуватися декількох критеріїв, і в залежності від ступеня їх реалізації можна говорити про ефективність представницької демократії:

1. Істотно, що існує реальна конкуренція у виборчому процесі (якщо люди думають, що вибори будуть сфальсифіковані або їх результати будуть визначені заздалегідь, то ми не можемо говорити про чесні конкурси на виборах),

2. Необхідно забезпечити вільний зв'язок між людьми та пресою.

3. Виборці повинні вірити, що існує розумний вибір між кандидатами і різниця в політиці, яку вони будуть дотримуватися [21].

Звідси можна зробити деякі важливі висновки. Перш за все, ми спостерігаємо надзвичайно тісний зв'язок між виборами як форму прямої демократії та ефективності представництва.

У Конституції України в ст. 69 передбачає, що «воля народу виражається через вибори, референдум та інші форми прямої демократії». У сучасних умовах можна говорити про взаємний синтез цих двох форм демократії, а саме:

1) інститут прямої демократії є джерелом, основою формування представницької демократії. Без виборів як найважливішого інституту прямої демократії не може бути формування органів представницької демократії;

2) в деяких випадках пряма демократія може слугувати підтримкою представницької інституції демократії, що відіграє важливу роль у прийнятті важливих рішень (наприклад, на місцевому рівні загальні збори селян можуть бути представницьким органом місцевого самоврядування);

3) вплив на зміст і основні напрями діяльності представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування за допомогою таких інститутів прямої демократії як референдум або збори громадян;

4) можна стверджувати, що деякі інститути прямої демократії в певному сенсі є інститутами представницької демократії. Вони належать до спільного «ядра» цих двох форм. Ці важливі інститути можуть включати вибори [22, с.

Сьогодні важко уявити собі демократичну державу, в якій не було б виборів. Дійсно, за допомогою виборів формуються найважливіші органи державної влади - парламенти, органи місцевого самоврядування, заповнюють вакантні виборні посади та глави держави [23, с. 227].

Під час складного шляху становлення та історичного розвитку вибори набули якісно нових юридичних властивостей. Сьогодні вибори проводяться в більшості країн світу і свідчать про те, що в державі, формально чи фактично, існує демократія - влада народу, яка є єдиним сувереном, представником верховної влади в державі.

Термін «вибори» можна тлумачити по-різному:

як акт самоврядування народу;

як процедуру формування органів державної влади або надання відповідних повноважень посадовим особам шляхом голосування громадянами, за умови, що на кожний мандат можуть звернутися два або більше кандидатів;

як порядок заповнення вакантних виборних посад;

як вираження волі народу щодо формування державних органів влади або органів місцевого самоврядування, яке здійснюється шляхом голосування [23, с.

Таким чином, вибори є формою прямої демократії, волі народу, в якій державні органи та органи місцевого самоврядування формуються шляхом голосування, а також заповнюють вільні виборні посади, зокрема, посаду глави держави.

Ознаки виборів:

є формою прямої демократії, оскільки під час виборів влада або його частина здійснює владу;

проводиться шляхом голосування;

необхідні для формування органів державної влади та місцевої влади [23, с. 227].

У ст. 3 Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачається, що Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори в розумні проміжки часу таємним голосуванням за умов, які забезпечують вільне вираження думки людей при виборі законодавчих органів

Ч. 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини зазначає, що воля народу повинна бути основою державної влади. Ця воля повинна проявлятися в періодичних і незбалансованих виборах, які повинні проводитися для загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування або через інші еквівалентні форми, які забезпечують свободу голосування [25].

Право на вільні вибори підлягає судовому захисту на підставі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод [26].

Для ефективності інститутів безпосередньої участі в управлінні громадських організацій важливим є встановлення та законодавче закріплення їх статусу, процедури їх проведення та порядку підпорядкування, законодавчого визначення місця та положення про конституційне та поточне законодавство. [27, с. 236].

Референдум, як і інші форми безпосередньої демократії, не вимагає того, щоб вони були або тільки у зв'язку з конституційною фіксацією принципу народного суверенітету. Безпосередня демократія і представництво демократії є важливими об'єктами конституційного регулювання і бути законними способами і засобами реалізації влади. Тому сфера їх застосування та інші параметри встановлюються Конституцією та законами України [28].

Стаття 1 Закону України «Про всеукраїнський референдум» визначає, що Всеукраїнський референдум є однією з форм безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпідставним українським народом, який полягає в прийнятті рішень з питань загальнодержавного значення. таємного голосування в порядку, встановленому цим Законом [29].

Стаття 72 Конституції України визначає, що Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією.

Варто відзначити, що суб'єктами ініціювання всеукраїнського референдуму є Український народ і Верховна Рада [5].

Закон встановлює, що Президент України проголошує всеукраїнський референдум за національну ініціативу, якщо його ініціює з додержанням

встановлених у Конституції законів і вимог щодо організації та порядку проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

Визначення або проголошення всеукраїнського референдуму є правом Президента і Верховної Ради [30].

Будь-яка сучасна демократії не може обійтися без законодавчих органів, які формуються, звичайно, за участі політичних партій. Партійна виборча конкуренція в деяких політичних системах була замінена чинною допоміжною формою політичної активності та ухвалення рішень. Однак загальне виборче право, конкуруючі політичні партії та законодавчі органи, є виразними індивідуалами судової демократії. З цією причиною наявність партійних систем і їх конфігурація помітно вплине на дієвість і громадське сприйняття демократичного ладу. Зрозуміти демократичну політику без організації політичних партій. їхня діяльність глибоко проникає в політичне життя суспільства. Він є унікальним механізмом урегулювання політичних конфліктів, визначає характер і політичний процес, забезпечуючи зв'язок суспільства і держави [31, с. 12].

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» загальними виборами громадян за місцем проживання, що здійснюють свою безпосередню участь у вирішенні питання про місцеві значення [32].

Рішення загальних зборів громадян враховуються органами місцевого самоврядування в їх діяльності.

Порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання вважається законом і статутом територіальної громади.

Положенням загальних зборів громадян за місцем проживання в Україні, затвердженим Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року N 3748-ХІІ, передбачено, що загальні збори громадян (далі - збори) скликалися за місцем проживання громадян (сіл, селищ, мікрорайонів, житлових комплексів, вулиць, кварталів, будинків та іншої територіальної освіти) для обговорення найважливіших питань місцевого життя [33].

Громадяни, які досягли 18-річного віку та постійно проживають на відповідній території, мають право брати участь у засіданні. Рішення зборів, прийняте відповідно до чинного законодавства, є обов'язковим для органів територіальної самоорганізації громадян, усіх громадян, які проживають на відповідній території [33].

Так, згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», загальні збори є формою участі членів територіальної громади у вирішенні місцевих питань.

Орієнтуючись на усвідомлення сутності демократії як різноманіття форм волі людей, всіляко намагаючись створити демократичні засади суспільного життя, ми часто забуваємо про надзвичайно важливий аспект демократичної теорії та практики: демократія - це не просто Форма політичної владної організації народу, це певний стан еволюційного балансу суспільства і влади, традицій і нововведень, свободи людини і соціальних зобов'язань. Політична еволюція є проявом демократії, що робить стабільність стабільною, інновації засновані на традиції, свобода вимірюється відповідальністю. Еволюційний прогрес у формуванні демократичних засад суспільства вважається гарантією раціональної політики, що виключає ймовірність застосування насильницьких методів у боротьбі за владу. На жаль, сьогодні Україна показує світові численні приклади ірраціональної політики, що призводять до дисбалансу в державі [34, с. 4].

Інститути демократії - це явища і процеси політичного життя суспільства, які включають як самі політичні інститути, так і процеси їх впорядкованого функціонування. Тобто інститут демократії можна визначити як специфічну форму самоорганізації громадян, яка забезпечує регулювання політичних процесів за участю держави, керуючись правовими нормами і принципами. Процес консолідації та визнання основних елементів правових норм, процедур, цінностей і стандартів політичної поведінки, а також засобів контролю за їх дотриманням - це інституціоналізація [35, с. 267].

Цей аспект вивчають А. Колодій, А. Карась, С. Кириченко та інші вчені. Вони вважають, що процес інституціоналізації громадянського суспільства відбувається через формування інститутів ідеологічної системи цінностей; вступ до чинної правової системи суспільства; ініціювання нових і вдосконалення існуючих законодавчих актів, спрямованих на забезпечення функціонування та розвитку демократичних інститутів. Основними перешкодами інституціоналізації громадянського суспільства в Україні, на думку А. Колодій, є розчарування та відчай населення в демократичних інститутах, недостатній рівень ефективного судового захисту громадян, перехід соціальної структури, бідність широкої громадськості низький рівень правової культури [35, с. 267].

Важливим моментом у створенні інститутів демократії є визнання суспільством факту їх існування, а також визнання їх здатності реагувати на процеси, що відбуваються в суспільстві, позитивно впливати на їхній хід. Отже, механізм розвитку демократичних інститутів включає інтерактивні механізми, які потребують суспільного визнання та легітимності.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року в ст. 25 проголошує, що кожен громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в ст. 2, і без необґрунтованих обмежень права і можливості:

а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через вільно обраних представників;

б) голосувати і бути обраними на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права у випадку таємного голосування і забезпечують свободу вираження виборців [36].

Конституція України не розкриває безпосередньо основні характеристики виборчої системи, за допомогою якої обирається парламент; п. 20 ч. 1 ст. 92 зазначено, що «організація і порядок проведення виборів і референдумів визначаються виключно законами України». І ст. 71 передбачає: «Вибори до органів державної влади та місцевого самоврядування є вільними і

здійснюються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування».

Виникають також певні питання щодо законодавчого регулювання референдумів. Прийняття Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року супроводжувалося втратою закону, який регулював порядок проведення місцевих референдумів, а також запровадженням законодавства в оповідання, конституційність яких небезпечно.

Перш за все, мова йде про можливість внесення змін до Конституції (аж до прийняття нової редакції) на всеукраїнському референдумі з народної ініціативи. Чинна Конституція України детально регламентує порядок її внесення, зокрема, спеціальний порядок внесення змін до положень, що визначають принципи конституційного ладу України [37, с. 232].

Таким чином, демократія в Україні належить до «нових демократій», які виникають у контексті третьої світової хвилі і лише формуються.

У науці конституційного права пряма демократія розглядається як безпосередня участь мас у вирішенні питань держави і суспільства. Пряма демократія визначається як соціальні відносини, в межах яких здійснюється широкий спектр шляхів участі громадян в управлінні справами держави і суспільства, внаслідок чого воля народу безпосередньо впливає на формування та здійснення державної політики, а також створює репрезентативну систему і рішуче впливає на її функціонування.

Окрім загальних форм прямої демократії, таких як вибори та референдуми, Конституція України дає можливість розкрити волю народу через інші форми прямої демократії, такі як консультативні опитування, обговорення людей тощо. тепер немає чіткого переліку форм прямої демократії.

РОЗДІЛ 2

ФОРМИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Референдум як форма безпосередньої демократії

Інститути безпосередньої демократії у будь-яких країнах світу визнані особливою формою участі населення у вирішенні важливих суспільно значущих питань. Інститут референдуму є однією із форм безпосередньої демократії, що передбачає забезпечення прямого волевиявлення громадян.

Історичним попередником референдуму є плебісцит – інститут, що виник у V столітті до нашої ери в Римській республіці у період боротьби між патриціями та плебеями. Закон консулів Л. Валерія та М. Горація 449 р. до н.е. запроваджував недоторканість плебейських трибунів та обов'язковість плебісцитів (як актів, ухвалених зборами плебсу) для виконання громадянами Риму, щоправда – за умови їх попереднього затвердження Сенатом. У 287 р. до н.е. був схвалений закон Гортензія, згідно з яким плебісцити набували юридичної сили вже без погодження з Сенатом. В епоху середньовіччя плебісцити як форма безпосередньої демократії набули поширення у державах з республіканською формою правління (зокрема, в Швейцарії, окремих ганзейських містах тощо). У першій половині XX століття плебісцити використовувались переважно для вирішення територіальних питань. Наприклад, у 1905 році шляхом загальнонаціонального плебісциту було припинено дію Кальмарської унії, і Норвегія отримала незалежність. За результатами плебісциту у Верхній Сілезії 20.03.1921 року територію Верхньої Сілезії було поділено між Веймарською республікою та Польщею. Власне інститут референдуму вперше було закріплено в Конституціях Швейцарії та США; на початку 1920-х років він знайшов відображення у законодавстві ряду інших країн, приміром – Австрії, Естонії, Латвії, Литви, Словаччини, Чехії, Вільного Міста Данцига тощо. Після Другої світової війни референдум як форма безпосередньої демократії отримав загальносвітове визнання і був

закріплений на конституційному та законодавчому рівнях у багатьох країнах світу [38, с. 27].

У сучасній юридичній науці народовладдя асоціюється з ухваленням рішення більшістю голосів. Як зазначає Ю. Тодика, ідейними засадами народовладдя є народний суверенітет, тобто верховенство влади народу, яка здійснюється в інтересах народу [39].

Самоврядування, як процес, прямує в руслі розвитку політичної системи суспільства і виражає, з одного боку, взаємозв'язок між ними, а з іншого - збільшення «поля» самоврядування в загальному механізмі управління суспільними справами. Тому самоврядування народу - головний орієнтир розвитку всієї політичної системи суспільства.

Самоврядування народу - це такий спосіб реалізації влади безпосередньо народом, коли громадяни самостійно, через свої колективи й організації приймають управлінські рішення (або беруть активну участь у їх прийнятті), впроваджують їх вимоги в життя і відповідають за результати своєї діяльності

Так, О. Ю. Тодика зазначає, що «категорія «народ» – ключова для категорій «народовладдя», «народний суверенітет», інших категорій і Конституційно-правове забезпечення народовладдя в Україні 27 понять у системі відносин народовладдя... Народ як у міжнародному, так і внутрішньому праві розглядається як суб'єкт, що має право на самовизначення». «На основі більшості понять (тільки в доктрині міжнародного права їх було висунуто понад 100), – зазначає О. Ю. Тодика, – можна стверджувати, що народ є історично сформованою на відповідній території стійкою спільнотою людей, що відрізняються від інших спільнот єдиною мовою, відносно стабільними особливостями культури і психіки, а також загальною самосвідомістю своєї єдності і фіксованою самоназвою» [41, с. 122].

В науці конституційного права під безпосередньою демократією розглядають пряму участь народних мас у вирішенні справ держави і суспільства. Безпосередню демократію визначають як суспільні відносини, в

межах яких здійснюється широкий комплекс способів участі громадян в управлінні справами держави і суспільства, в результаті чого воля громадян безпосередньо впливає на формування і здійснення державної політики, а також створює представницьку систему і вирішальне впливає на її функціонування. Отже, за своєю суттю безпосередня демократія є прямим волевиявленням народу. Під безпосередньою демократією розуміють також самостійну реалізацію народом власної волі щодо власних інтересів, власної долі або щодо інших народів і держав за їхньою згодою при сприянні політичних партій, їх коаліцій, інших складових механізму безпосередньої демократії або без них [42, с. 61].

Основою народовладдя є конституційно закріплений принцип народного суверенітету. На думку Ж.Ж. Руссо в теорії «суспільного договору», він зазначив, існує загальна воля, або воля народу. Реалізація закріпленого конституційного права народного суверенітету не може здійснитися без законодавчих механізмів його реалізації. Отже, основними формами безпосередньої демократії є вибори та референдуми.

До типів референдумів відносять:

- Обов'язкові і факультативні референдуми;
- Конституційні і законодавчі референдуми, референдуми щодо міжнародних договорів;
- Референдуми за народною ініціативою та ініціативою органів влади;
- Установчі, відхиляючі, відкладальні референдуми;
- Імперативні та консультативні референдуми;
- Загальнонаціональні та місцеві референдуми.

Обов'язкові референдуми проводяться на підставі вимог конституції або інших нормативно-правових актів щодо чітко визначеного кола питань, прийняття рішень щодо яких можливе лише шляхом всенародного голосування. Обов'язковий референдум можна розглядати як приклад наділення громадян, а не представницький орган, верховною законодавчою владою. Зазвичай законодавство, яке визначає коло підстав обов'язкового референдуму,

передбачає, що представницький орган (парламент) ухвалює законопроекти, затвердження яких віднесено до сфери обов'язкового референдуму. У багатьох країнах предметом обов'язкового референдуму можуть бути конституційні зміни (наприклад в Литві, Польщі, Швеції тощо), а також інші важливі питання. У Литві зокрема на обов'язковий конституційний референдум можуть бути винесені питання, що стосуються проголошення Литви «незалежною демократичною республікою» та основ державного ладу. У Польщі предметом обов'язкового референдуму є зміна положень Конституції, що стосуються засад республіканського ладу, а також прав, свобод та обов'язків особи та громадянина. На відміну від обов'язкових референдумів, проведення яких за наявності визначених законом підстав є обов'язком органів публічної влади, факультативні референдуми проводяться виключно з ініціативи органів публічної влади (тобто винесення питання на референдум є правом, а не обов'язком відповідних органів) та з питань, вирішення яких саме шляхом проведення референдуму не є обов'язковим, іншими словами – з питань, які можуть вирішуватись органами публічної влади (парламентом, урядом, главою держави, органами самоврядування). Як правило, такі референдуми використовуються для легітимації особливо важливих для суспільства владних рішень і/або перекладення політичної відповідальності безпосередньо на виборців. Поділ референдумів на обов'язкові та факультативні не завжди є очевидним. Законодавство деяких держав передбачає проведення обов'язкового референдуму щодо певних питань, однак інші положення законів та встановлені процедури фактично нівелюють обов'язковість референдумів. Конституція Франції передбачає проведення обов'язкового референдуму щодо питань уступки, обміну або приєднання територій, а також щодо проекту змін Конституції. Але ці питання можуть бути розглянуті й парламентом, скликаним у якості Конгресу. Тому фактично конституційний референдум у Франції не є обов'язковим. Імперативні та консультативні референдуми Імперативними вважаються референдуми, на яких приймаються рішення, що є обов'язковими для виконання і не потребують подальшого затвердження органами публічної

влади. В ЄС імперативні референдуми передбачені законодавством Болгарії, Естонії, Франції, Греції, Ірландії, Італії, Латвії. В окремих з цих країн (наприклад в Естонії, Ірландії) рішення всіх референдумів є обов'язковими для виконання всіма органами, фізичними та юридичними особами. У деяких країнах (Іспанія, Італія, Мальта, Швеція) – імперативний характер мають референдуми лише з деяких категорій питань. В державах Євросоюзу критерієм, що визначає ступінь імперативності рішень референдумів, є порядок їх ініціювання або кількість голосів виборців на підтримку винесеного на референдум питання (Польща, Словенія, Угорщина).

Оскільки на референдум часто виносяться питання, схвалення яких виборцями потребує подальших дій з боку органів державної влади, у низці країн ЄС законодавство визначає механізми реалізації рішень референдумів. Серед таких країн зокрема є Литва, де законодавче оформлення рішення імперативного референдуму відбувається відповідно до процедури, розробленої разом з пропозицією проведення референдуму, а інші важливі рішення консультативних референдумів впроваджуються парламентом або за ініціативою 300 000 громадян. Питання, що виносяться на референдум, є важливим елементом функціональної складової інституту. Якщо їх перелік чітко зазначений у законодавстві, то проблем з визначенням предмету референдуму не виникає. Зазвичай на референдум виносяться питання пріоритетного політичного чи конституційного значення, пов'язані із формою правління, конституцією, суверенітетом та міжнародними відносинами. При цьому, якщо рішення референдуму є факультативним, то предметне поле референдуму значно розширюється за рахунок об'єднання досить широкого кола питань, рішення щодо яких можуть прийматися народним голосуванням. Як правило, на референдуми виносяться такі питання: прийняття конституції; внесення змін до конституції; прийняття законів або інших правових актів; дострокове припинення або збільшення строків повноважень державних органів; питання, що стосуються міжнародних відносин, у тому числі – передачі суверенних повноважень міжнародним організаціям; питання, що мають ключове значення

для держави і суспільства. Законодавство більшості європейських країн закріплює проведення референдуму як одну із стадій процесу внесення змін до конституції (Литва, Польща, Швеція тощо). При цьому конституційні зміни можуть бути предметом як обов'язкового, так і факультативного референдуму; ініціатива проведення конституційних референдумів зазвичай належить органу влади; за народною ініціативою референдуми щодо конституційних змін проводяться лише в декількох країнах, зокрема в Литві; здебільшого результати конституційних референдумів мають імперативний характер. Практика законодавчих референдумів в ЄС не є поширеною. У тих країнах, де практикуються законодавчі референдуми, ці референдуми мають переважно консультативний характер, ініціатива їхнього проведення у більшості випадків належить органам влади, а не виборцям, рішення цих референдумів мають імперативний характер [43].

Інститутом безпосередньої демократії є також вибори, але під час виборів об'єктом є людина (кандидат у депутати чи на виборну посаду). При референдумі об'єктом волевиявлення є не людина (кандидат), а певне питання, з якого проводиться референдум – конституція, поправка до конституції, закон, законопроект, будь-яка проблема, що стосується міжнародного статусу відповідної держави, або внутрішньополітична проблема. Процедури виборів і референдуму відрізняються за способом визначення результатів голосування. При виборах вони можуть визначатися як за мажоритарною, так і за пропорційною системою, а при референдумі – тільки за мажоритарною. Суб'єктами ініціативи проведення референдуму є глава держави, парламент, уряд, органи місцевої влади (місцеві референдуми). Ініціативу проведення референдуму можуть виявляти також і виборці. Необхідна їх кількість і процедура ініціативи встановлюються законом. Ініціатива референдуму може належати вищим органам держави (у Франції – президенту), певній кількості депутатів парламенту (в Угорщині – 50 депутатів), установленій законом кількості громадян (в Італії – 500 тис. підписів виборців) тощо. Місцеві референдуми проводяться, як правило, з ініціативи місцевих представницьких

органів або групи виборців (у Білорусі – 10 % виборців певної території) [44, с.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про всеукраїнський референдум» Всеукраїнський референдум є однією з форм безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України (далі - громадяни) рішень з питань загальнодержавного значення шляхом таємного голосування в порядку, встановленому цим Законом.

Порядок підготовки і проведення всеукраїнського референдуму регулюється Конституцією України, цим Законом, а також іншими законодавчими актами України.

Предметом всеукраїнського референдуму можуть бути будь-які питання за винятком тих, вирішення яких референдумом не допускається Конституцією України, законами України.

На всеукраїнський референдум можуть виноситися декілька питань з однієї проблеми.

За предметом всеукраїнський референдум може бути:

- 1) про схвалення нової редакції Конституції України, внесення змін до Конституції України, скасування, втрату чинності чи визнання нечинним закону про внесення змін до Конституції України (конституційний референдум);
- 2) про зміну території України (ратифікаційний референдум);
- 3) щодо прийняття чи скасування закону України або внесення змін до чинного закону України (законодавчий референдум);
- 4) з будь-якого питання за винятком тих, щодо яких референдум не допускається згідно з Конституцією України (загальний референдум) [29].

Перспективи вдосконалення української національної конституційної моделі пов'язані із вивченням і використанням норм правового регулювання референдумів, насамперед конституційними актами держав-членів ЄС. Доцільним, вважаємо, є також використання українськими законотворцями положень модельних законодавчих актів Міжпарламентської Асамблеї

Співдружності Незалежних Держав модельних законів «Про місцеві референдуми» (1999), «Про загальнонаціональний референдум» (прийняття його очікувалось ще у 2008 р., однак він поки що не прийнятий, хоча існуючі проекти, на наш погляд, є досить змістовними). Проте зарубіжний досвід не слід ідеалізувати, оскільки, як відомо, референдуми нерідко використовуються політичними режимами для узаконення свого правління, посилення особистої влади глав держав. Одним із ключових елементів конституційних моделей референдуму, який виписаний практично у всіх аналізованих конституційних актах, є право громадян брати участь у загальнонаціональних / загальнодержавних, в окремих державах й у місцевих / регіональних референдумах. «Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників» – стверджує «Загальна декларація прав людини» (п.1 ст.21). А тому право громадян брати участь у референдумі конституціями та актами конституційного характеру України та переважного числа держав світу визнано одним із засадничих політичних прав громадян. Виокремимо й узагальнимо відомі конституційні приписи та проаналізуємо політико-правові мотиви та наслідки ініціювання його конституційного обмеження / розширення.

Досвід світового конституціоналізму щодо розширення або обмеження права громадян на участь у референдумах неоднозначний, як і періодично ініційовані спроби переглянути традиційний підхід до проблеми. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, підручниках з конституційного, виборчого та референдумного законодавства автори здебільшого обмежуються твердженням, що такі обмеження існують. Перш за все, в конституційних актах та науковій літературі терміни «виборче право», «референдум», «право голосу», «право на участь у референдумах» використовуються для визначення права громадян на участь у референдумі. Загальноприйнято розрізняти активне та пасивне виборче право (право на участь у референдумі завжди активне). Існують межі їх реалізації, які певною мірою відрізняються - норми щодо віку, часу, майна, освіти, мовної або расової кваліфікації, статі, мінімальної громадянської позиції

та інших, які, як правило, є більш жорсткими для пасивних. Натомість аналіз норм конституційних актів дає підстави стверджувати, що лише деякі з них безпосередньо встановлюють вимоги громадян до реалізації свого права на участь у референдумах, і вони не відрізняються для ініціаторів та інших учасників референдуму, поширюючись їм загальні правила виборчого права. Конституційні акти встановлюють обмеження як прямо, так і опосередковано. У цьому випадку типові норми чинної Конституції України є типовими. Норми статті 70, які встановлюють вичерпний перелік обмежень, мають прямий обмежувальний характер: «громадяни України, які досягли вісімнадцяти років, мають право голосу на виборах і референдумах» (частина перша), «громадяни, які визнані судом, не мають права голосу. недієздатний » (частина друга).

Таким чином, інститут демократії як форма безпосередньої участі народу в пануванні держави був відомий ще в давнину - плебісцит. Подальший прийом римського права призвів до розвитку цього права на території сучасної Європи. Отже, сьогодні під прямою демократією мається на увазі пряма участь людей у вирішенні питань національного значення. Отже, воля народу базується на інституті демократії. Найповніша демократія реалізується через референдум.

Зазвичай на референдум приносить політичні чи конституційні питання пріоритетні формі правління, конституції, суверенітету та міжнародних відносин. У той же час, якщо рішення про референдум є необов'язковим, то предметне поле референдуму значно розширюється за рахунок поєднання достатньо широкого кола питань, які можуть вирішуватися шляхом всенародного голосування. Як правило, на референдуми висуваються такі питання: прийняття конституції; внесення змін до конституції; прийняття законів чи інших правових актів; дострокове припинення або продовження термінів повноважень органів державної влади; питання, що стосуються міжнародних відносин, включаючи передачу суверенних повноважень міжнародним організаціям; питання ключового значення для держави та суспільства.

2.2. Вибори як форма народного волевиявлення у формуванні представницьких органів влади

Конституція України в статтях 69-70 проголосила принцип демократії та встановила природне право кожного громадянина України управляти державою, визнаючи вибори найважливішою інституцією демократії, основною формою прямого вираження волі народи та здійснення влади владою [5].

Вибори – це спосіб формування органу державної влади, органу місцевого самоврядування або розширення повноважень його посадових осіб шляхом голосування уповноваженими особами цих осіб та визначення результатів такого голосування встановленою більшістю голосів цих осіб за умови, що два і більше кандидатів мають право балотуватися на здобуття кожного мандата.

Вимога альтернативності важлива, оскільки вона визначає не тільки демократичний характер виборів, але також дозволяє розділити вибори від призначення на посаду, що проводиться колегіальним органом.

Соціальне призначення виборів полягає в тому, що:

- вибори є вихідним пунктом для організації державного механізму та системи місцевого самоврядування;
- вибори – це засіб легітимізації влади. З їх допомогою люди визначають своїх представників у державних органах та органах місцевого самоврядування, надаючи їм мандат на здійснення своїх суверенних прав у межах, встановлених Конституцією;
- Вибори відіграють вирішальну роль у формуванні політичної еліти суспільства.

Термін «виборче право» в юриспруденції використовується у двох значеннях – об'єктивному та суб'єктивному. Через механізм виборів народ України здійснює своє конституційне право здійснювати державну владу. Вибори є основним інструментом контролю народом України за діяльністю політичних та громадських інституцій, обраних громадян у реалізації

пропонованих програм у державних органах та органах місцевого самоврядування.

Об'єктивне виборче право є інститутом конституційного права, що складається з правових норм, за допомогою яких регулюються соціальні відносини, пов'язані з виборами органів державної влади та місцевого самоврядування.

Спроби визначити поняття виборчого права вже неодноразово робилися у вітчизняній юридичній науці. Отже, найчастіше вживається термін «виборчий закон» в науковій юридичній літературі, але не існує єдиної точки зору щодо свого єдиного визначення. Слід також зазначити, що на відміну від визначення «виборчої системи», термін «виборчий закон» сьогодні в юридичній науковій літературі не має таких різноманітних, іноді полярних інтерпретацій [45, с. 13]. Хоча, на думку М. Ставнійчука [46], в науці про радянське державне право не було одностайного розуміння обсягу та меж правового регулювання виборчого законодавства, і, відповідно, не було єдиного розуміння цього. У суб'єктивному розумінні «виборчого закону» в науковій літературі розуміється повноваження, встановлені правилами об'єктивного виборчого законодавства, які належать до конкретних суб'єктів правовідносин [47, с. 12]. Ці повноваження надають громадянину гарантоване право брати участь у виборах і являють собою сукупність конкретних прав особи, основною з яких є право обирати і бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування. У конституційній теорії ці повноваження називаються активним і пасивним виборчим правом. За словами А. Корнєєва та Т. Шаповала, передумовою участі кожного громадянина у здійсненні демократії є право голосу – це загальне суб'єктивне право особистості, що відкриває для нього можливість разом з іншими, брати участь у всіх процедурах, за допомогою яких воля людей проявляється і здійснюється [48, с. 42]. Таке право у значенні статті 70 Конституції України має громадян, які в день виборів або референдуму досягли вісімнадцятирічного віку та не визнаються недієздатними судом. Це положення не відповідає вузькому тлумаченню такого права лише як одне з «основних

суб'єктивних прав громадян – право голосу (активне виборче право), право бути обраним (пасивний виборчий закон), право висувати кандидатів у народні депутати України (висування виборчого законодавства)» [49]. Примітно, що, наприклад, Конституція Російської Федерації не містить поняття «право голосу», внаслідок чого в нормативно-правових актах зазначається право громадян на участь у різних формах пряма реалізація влади народом використовує особливу фразу: «виборчі права» та «право брати участь у референдумі». З правом голосу, крім голосування на виборах (відповідно до прийнятої термінології – активне виборче право) відповідні конкретні положення Конституції України пов'язані з такими конкретними суб'єктивними правами громадянина, як можливість обрання народний депутат України (частина друга статті 76), Президент України частина друга статті 103), якщо інші умови голосування (пасивне виборче право) виконуються, право підписувати вимогу проголосити всеукраїнський референдум на народна ініціатива (ст. 72.2) [48, с. 42].

Ряд правових учених (В. Максаков, Е. Тадевоян, В. Чиркин та ін.) під суб'єктивним правом голосу розуміють можливість участі у виборах [50]. Деякі нюанси відрізняються від такого підходу з точки зору таких авторів, як А. А. Автономов та Ю. Веденєєв. Отже, зокрема, А. А. Автонов [51] відноситься до суб'єктивного права всіх без винятку громадян брати участь у виборах. У деяких роботах під суб'єктивним виборчим законом розуміється право громадян брати участь у формуванні представницьких органів, тобто вибирати ці органи та бути обраними. На підставі цієї позиції право громадян брати участь виключно у формуванні представницьких органів є суб'єктивним. На нашу думку, визначення суб'єктивного виборчого законодавства, запропонованого І.Алабастровим [52], також є суперечливим. На думку вченого, суб'єктивний виборчий закон є сукупністю правових можливостей людини та громадянина (найчастіше громадянина), а також деяких інших суб'єктів (партій та інших громадських об'єднань) брати участь у виборах.

У той же час таке визначення істотно компенсується значною різницею між громадянами та не громадянами держави, що виникає внаслідок наявності або відсутності їхнього права на голосування. Таким чином, зокрема, у переважній більшості країн виборчі права повністю належать лише громадянам держави. Однак, якщо іноземці та особи без громадянства мають право голосу, це стосується лише муніципальних виборів. У більшості демократичних країн світу існує значний консенсус суспільства з цього питання, особливо в контексті масової імміграції. Обмеження недержавних політичних прав розглядається як одне з найбільш ефективних засобів збереження національної та культурної ідентичності [53, с. 193].

У контексті вищесказаного слід зазначити, що партії та інші громадські об'єднання мають певні можливості брати участь у виборах (одночасно найважливіші з них є профспілками в виборчих блоках). Проте цей факт не означає існування суб'єктивних голосів у цих політичних діячах. Якщо в середньовічному суспільстві (де існувало конституційне представництво та голосування в корпораціях) таке визначення кола суб'єктивного виборчого законодавства і було б справедливим, то стосовно до сучасного суспільства, в якому громадяни виборчих прав здійснюють, в основному безпосередньо, такий підхід не обґрунтований. Сам факт наявності певної особи, можливості якого брати участь у виборах, не означає, що ця особа має суб'єктивні виборчі права [53, с. 193].

Не можна ігнорувати і інший підхід до визначення суб'єктивного виборчого закону. Таким чином, А. Постников [54] запропонував зрозуміти право обрати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідно до виборчого законодавства громадян. У той же час, на думку автора, дані конституційних прав громадян «є базовими, основними і передбачаються низкою конкретних прав громадян, орієнтованих на певні етапи виборчого процесу».

Таку ж думку висловили такі вчені, як А.Вешняков та В.Лисенко [55]: суб'єктивне виборче право «гарантується державою право громадян на участь у

виборах». Суб'єктивне право розглядається авторами як комплекс виборчих прав громадянина. Потрібно погодитись з думкою М. Желтова, що цей підхід має називатися офіційно визнаним, оскільки він був відображений у нинішньому виборчому законодавстві [53, с. 193].

У той же час така інтерпретація суб'єктивного права має певні підстави для цього. Насправді малоімовірно, що сутність суб'єктивного виборчого закону справедливо зводиться до сукупності активного та пасивного виборчого законодавства. В принципі, участь громадянина в виборах не може обмежуватися актом його прямого голосування та можливою його кандидатурою. Практично всі країни спостерігають за різними формами участі громадян у виборах. Саме тому нам здається, що суб'єктивним виборчим правом є право громадян, гарантованих державою, закріпленими в Конституції, а також у випадках, передбачених чинним законодавством, а також особи, які не є громадянами цієї держави, брати участь у виборах (до обрати і бути обраним). Слід мати на увазі, що суб'єктивне право голосу осіб, які не є громадянами держави, може бути суттєвим обмеженням. Навіть у країнах, де громадяни не мають права голосу, це право найчастіше обмежується лише участю в муніципальних виборах.

Норми інституту виборчого законодавства встановлюють принципи виборчого законодавства; вимоги, що належать виборцям і кандидатам; порядок формування та функціонування виборчих органів; порядок висування та реєстрації кандидатів; статус виборців та інших суб'єктів виборчого процесу; порядок проведення передвиборної агітації та голосування; порядок визначення результатів виборів тощо.

Джерелами виборчого права як інституту конституційного права є:

Конституція України, зокрема її розділ III «Вибори. Референдум», а також відповідні положення інших розділів про порядок виборів Президента України та Верховної Ради України.

Закони України:

- «Про вибори Президента України»

- «Про вибори народних депутатів»
- «Про Центральну виборчу комісію»
- «Про Державний реєстр виборців»

Рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення виборчого законодавства України та його конституційності, наприклад, рішення від 03.07.2003 року у справі щодо строків подання апеляцій про порушення під час підрахунку голосів та встановлення результату голосування, рішення від 30.01.2002 про виборчий бюлетень та інші.

Підпорядковані правові акти. Особливістю виборчого законодавства України є те, що основна частина її норм встановлюється на рівні Конституції та законів України, а субправові акти регулюють лише певні процедурні питання організації та проведення виборів. Такі підзаконні акти можуть, наприклад, включати Методичні рекомендації щодо процедури збору підписів на підтримку кандидата на пост Президента України, затвердженої постановою Центральної виборчої комісії №145 від 6 липня 2004 року.

Міжнародні договори, якими встановлюються загальні стандарти щодо принципів участі громадян у виборах та згода на обов'язковість їх, забезпечується Верховною Радою України. Таким чином, загальні принципи участі громадян у виборах закріплені в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року, європейських стандартах виборів до органів місцевого самоврядування – у Європейській хартії місцевого самоврядування у 1985 році тощо [56].

Таким чином, вибори – це засіб легітимізації влади. З їх допомогою люди визначають своїх представників у державних органах та органах місцевого самоврядування, надаючи їм мандат на здійснення своїх суверенних прав у межах, встановлених Конституцією.

Важливу роль у регулюванні демократичних принципів виборів в Україні відіграє прийняття всесвітнього досвіду у сфері виборчого права та виборчої практики. У цьому сенсі позитивну роль відіграють загальні та регіональні міжнародні правові акти, що регулюють дотримання демократичних принципів

виборів. Аналіз сучасного українського виборчого законодавства дозволяє стверджувати, що основні демократичні принципи виборів з певними незначними нюансами повністю відповідають міжнародним демократичним стандартам. Що стосується додаткових та процесуальних демократичних принципів виборів, то вони мають певні недоліки, які можуть сприяти їхньому порушенню під час виборчих кампаній.

Місцеве самоврядування як основа демократичних процесів

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальною громадою є мешканці, які постійно проживають в межах села, селища, міста, які є окремими адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів декількох сіл, які мають єдиний адміністративний центр. Саме територіальна громада сіл, селищ, міст є основним суб'єктом місцевого самоврядування, головним носієм його функцій і повноважень. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл або міста [57].

Гарантії місцевого самоврядування визначаються також поведінкою та діяльністю відповідних суб'єктів. Тому при визначенні гарантій місцевого самоврядування має виходити з того, що вони мають предмет діяльності відповідних уповноважених суб'єктів. Тобто суб'єкти, що забезпечують виконання повноважень місцевого самоврядування, включають органи, підприємства, установи, організації, їх посадові особи, а також громадян – особи перелічені в Конституції України та Законі «Про місцеве самоврядування в Україні». Їх діяльність є процесуальною особливістю концепції гарантій місцевого самоврядування [57]. У науковій літературі питання визначення гарантій місцевого самоврядування є спірним. Так, вчені пов'язують гарантії

місцевого самоврядування з формуванням і існуванням правових, організаційних, матеріальних і фінансових умов для діяльності населення щодо здійснення місцевого самоврядування [58, с. 414].

Є. Корнієнко розглядає гарантії місцевого самоврядування як комплекс заходів, що забезпечують реальне здійснення місцевого самоврядування територіальними громадами та органами місцевого самоврядування, а також захист права на місцеве самоврядування [59, с. 374].

О.Ф. Фрицький вважає, що гарантії місцевого самоврядування є конституційними та правовими засобами забезпечення організації та діяльності органів місцевого самоврядування та найважливішою умовою для повного та ефективного виконання ними завдань, функцій та повноважень місцевого самоврядування тіла [60, с. 428]. Також існує визначення конституційно-правових гарантій як системи конституційно-правових норм, що забезпечують виконання основних положень або принципів організації та діяльності місцевого самоврядування [58, с. 312]. Отже, ми бачимо, що немає єдності доктринальних думок щодо концепції гарантій місцевого самоврядування як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Значною мірою це пов'язано з тим, що, по-перше, в загальній теорії права питання про поняття гарантій не можна вважати остаточно вирішеним, оскільки ця категорія перебувала в динаміці, під впливом різних соціальних факторів. По-друге, вивчення елементів гарантій місцевого самоврядування, без урахування специфіки об'єкта досліджуваного явища, тобто місцевого самоврядування, може призвести до неправильного і спотвореного його сприйняття, тому проблема вивчення гарантій. Не можна адекватно зрозуміти за межами аналізу різних форм взаємодії місцевого самоврядування з відповідними сферами суспільного життя (економічної, соціальної, політичної, духовної тощо).

Таким чином, можна відзначити, що ефективна діяльність місцевого самоврядування, його соціальна цінність залежить від умов і засобів забезпечення місцевого самоврядування.

Становлення, розвиток та вдосконалення демократичної правової держави безпосередньо пов'язані з трансформацією системи державної влади в державі. У доктринальному контексті державна влада - це інституціоналізований правовий соціальний авторитет, який реалізує артикульовані суспільні інтереси певної територіальної громади і служить меті збереження та розвитку цієї громади як цілісної системи відповідно до сформованого світогляду [61, с. 42].

Систематичний аналіз цього визначення дає змогу виявити основні риси публічної влади, а саме:

- він інституціоналізований, тобто складається з ряду установ - структурна особливість;
 - це правовий орган, тобто такий, правовий статус якого закріплений у конституції та законодавстві держави;
 - це соціальна сила - тобто вона виникає, існує, функціонує та вдосконалюється або деградує в рамках людського суспільства - соціальна риса;
 - це сама влада - тобто вона має повноваження і видає нормативно-правові акти, обов'язкові для всіх суб'єктів права - повноваження;
 - вона артикулює, тобто виражає суспільні інтереси певної територіальної громади - репрезентативна риса;
 - вона реалізує суспільні інтереси певної територіальної громади - функціонально-телеологічна особливість;
 - це служить меті збереження та розвитку цієї спільноти як цілісної системи - особливості системної безпеки;
 - він діє відповідно до панівного світогляду - ідеологічної особливості.
- с. 42].

Органи місцевого самоврядування мають такі характеристики її рівнів:

- представницький - дані рівні публічної влади формуються національним, регіональним та місцевим виборчим корпусом, який фактично складається з мешканців певних територій держави, членів територіальних громад, які виявляють бажання формувати органи державної влади (президент, парламент, село, селище, міський голова). органи місцевого самоврядування);

- функціонально-телеологічні - найважливішими телеологічними домінантами рівнів публічної влади та її органів є: 1) реалізація функцій держави в контексті вирішення їх завдань; 2) захист прав людини та громадянина через реалізацію їх інтересів у межах територіальних громад.

На рівні державних муніципальних органів такий захист здійснюють місцеві органи влади через свої повноваження у сферах соціального життя (суб'єкти відповідальності);

- безпека системи - державна влада, кожен її рівень має на меті не лише зберегти і розвинути територіальні громади як цілісну систему, а й зміцнити їх, розширити соціальні та нормативні принципи їх діяльності, а також покращити їх правовий статус. ЛГУ в рамках публічної муніципальної влади є офіційними представниками територіальних громад, які діють від їх імені та в їх інтересах;

- ідеологічна - державна влада та кожен її рівень мають ідеологію свого існування та функціонування: державна державна влада - це формування, розвиток та вдосконалення демократичної правової державності; державне самоврядування (муніципальна) влада - формування, розвиток та вдосконалення муніципалізму як нової ідеології самоорганізації, самоврядування, самоврядування, захисту прав людини (муніципальних прав) населення відповідних територій, об'єднані в територіальні громади за місцем проживання - шляхом вирішення питань проживання, тобто питань, від яких залежить стабільне існування та функціонування територіальної громади. [61, с.

Таким чином, можна стверджувати, що поява та розвиток ідеї публічної муніципальної влади та її концепція безпосередньо пов'язані з теорією публічної влади, яка здійснюється в умовах демократичної правової державності на благо всіх членів суспільства, але з акцентом на різні телеологічні домінанти. [61, с. 42].

Єдине джерело влади в Україні - це народ, місцеве самоврядування визнається та гарантується, влада здійснюється громадянами через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, основний принцип їх

діяльності полягає в тому, що вони працюють на засадах, у спосіб, в межах та у спосіб, передбачений Конституцією та закони України. І Конституція України, і Закони України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р., і «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. Містять положення про можливість делегування повноважень місцевими органами влади та органи місцевого самоврядування. Питання про здійснення місцевої публічної влади, наскільки ефективно буде побудована та функціонує система місцевої публічної влади в Україні, приваблює як теоретиків, так і практиків. Багато проблем залишаються невирішеними, а ефективна модель не будується. Зазначеним проблемам присвячені праці вчених з теорії держави і права, конституційного та адміністративного права, державного будівництва [62].

Для з'ясування сутності поняття місцевої публічної влади в Україні необхідним є врахування багатьох аспектів організації здійснення місцевого управління, а саме: системи місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх нормативної та організаційної основи та особливостей функціонування, особливостей, правових підстав та форм і видів взаємодії цих органів тощо [62].

Місцеве самоврядування, що варто розуміти як ключовий момент у розумінні демократії взагалі, стає соціальним середовищем, у рамках якого за допомогою цієї самої демократії відбуваються процеси утворення, інституціоналізації певних управлінських структур, а також певних форм самоорганізації громадян, котрі проживають на визначеній території та вирішують свої власні проблеми [63, с. 34].

Місцеве самоврядування – багатогранне політико-правове явище, і як об'єкт конституційно-правового регулювання є основою конституційного ладу в Україні, тобто є одним із найважливіших принципів організації та функціонування влади у суспільстві загалом і в державі зокрема, а також необхідним атрибутом будь-якого демократичного ладу; є специфічною формою народовладдя; надає право жителям відповідної територіальної одиниці (територіальної громади) на самостійне вирішення питань місцевого значення.

Поняття самоврядування означає право, делеговане і гарантоване державою місцевим громадам та іншим формам само організації громадян, на незалежне і самостійне вирішення без посередньо або через інституції, які вони обирають, усіх питань місцевого життя у межах чинного законодавства України та власної фінансово-економічної бази. Юридична енциклопедія дає визначення місцевого самоврядування як політико-правового інституту народовладдя, через який здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях шляхом самоорганізації жителів певної території за згодою і при сприянні держави. Його призначення полягає в реалізації інтересів територіальних громад, у забезпеченні їхньої життєдіяльності [64, с. 13].

Відповідно до частини першої статті 140 Конституції України місцеве самоврядування є гарантованим державою правом та реальною здатністю територіальної громади–жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [5].

Як засада конституційного ладу, місцеве самоврядування виступає одним із найважливіших принципів організації і функціонування влади в суспільстві та державі і є необхідним атрибутом будь-якого демократичного ладу [65]. У ст. 2 Європейської Хартії місцевого самоврядування проголошується: "Принцип місцевого самоврядування повинен бути визнаний у законодавстві країни і, по можливості, у Конституції країни"[66].

Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [32].

Органи місцевого самоврядування є юридичними особами і наділяються повноваженнями, у межах яких діють самостійно і несуть відповідальність за свою діяльність. Органам місцевого самоврядування чинним законодавством можуть надаватися окремі повноваження органів виконавчої влади, у здійсненні яких вони є підконтрольними відповідним органам виконавчої влади. Інститут

передачі повноважень в юридичній науці називається їх делегуванням. У контексті розгляду питання хотілося б зазначити, що делеговані повноваження - це повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, що передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад.

З метою врахування історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей здійснення місцевого самоврядування представницький орган місцевого самоврядування може прийняти статут територіальної громади села, селища, міста. Статут підлягає державній реєстрації в органах Міністерства юстиції України. Підставою для відмови в державній реєстрації статуту територіальної громади може бути його невідповідність Конституції та законам України. Відмова в реєстрації статуту територіальної громади може бути оскаржена в судовому порядку.

Державний контроль за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування може здійснюватися тільки на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України, і не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм власних повноважень. Обмеження прав територіальних громад на місцеве самоврядування згідно з Конституцією та законами України може бути застосоване тільки в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Територіальні громади сіл, селищ, міст можуть мати власну символіку (герб, прапор тощо), яка відображає їх історичні, культурні, соціально-економічні та інші місцеві особливості і традиції. На будинках, де працюють ради та їх виконавчі комітети, встановлюється Державний Прапор України.

У сфері соціально-економічного й культурного розвитку, планування та обліку - підготовка програм соціально-економічного та культурного розвитку сіл, селищ, міст, цільових програм з інших питань самоврядування, подання їх на затвердження ради, організація їх виконання тощо; забезпечення

збалансованого економічного та соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів.

У галузі бюджету, фінансів і цін - складання проекту місцевого бюджету, подання його на затвердження відповідної ради, забезпечення виконання бюджету; щоквартальне подання раді письмових звітів про хід і результати виконання бюджету; підготовка і подання відповідно до районних, обласних рад необхідних фінансових показників і пропозицій щодо складання проектів районних і обласних бюджетів; встановлення в порядку і межах, визначених законодавством, тарифів щодо оплати побутових, комунальних, транспортних та інших послуг, які надаються підприємствами й організаціями комунальної власності відповідної територіальної громади; погодження в установленому порядку цих питань з підприємствами, установами й організаціями, що не належать до комунальної власності тощо.

Щодо управління комунальною власністю встановлення порядку та здійснення контролю за використанням прибутків підприємств, установ і організацій комунальної власності відповідних територіальних громад; заслуховування звітів про роботу керівників підприємств, установ і організацій комунальної власності відповідних територіальних громад; підготовка і внесення на розгляд ради пропозицій щодо порядку та умов відчуження комунального майна, проектів місцевих програм приватизації та переліку об'єктів комунальної власності, які не підлягають приватизації, тощо.

У галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку - управління об'єктами житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, забезпечення їх належного утримання та ефективної експлуатації, необхідного рівня та якості послуг населенню; облік громадян, які відповідно до законодавства потребують поліпшення житлових умов; розподіл і надання відповідно до законодавства житла, що належить до комунальної власності; вирішення питань щодо використання нежилых

приміщень, будинків і споруд, що належать до комунальної власності; сприяння розширенню житлового будівництва, надання громадянам, які мають потребу в житлі, допомоги в будівництві житла, в отриманні кредитів, у тому числі пільгових, і субсидій для будівництва чи придбання житла; подання допомоги власникам квартир (будинків) у їх обслуговуванні та ремонті; сприяння створенню об'єднань співвласників багато квартирних будинків, реєстрація таких об'єднань тощо.

У галузі будівництва - організація за рахунок власних коштів і на пайових засадах будівництва, реконструкції і ремонту об'єктів комунального господарства та соціально-культурного призначення, жилих будинків, а також шляхів місцевого значення; виконання або делегування на конкурсній основі генеральній будівельній організації (підрядній організації) функцій замовника на будівництво, реконструкцію і ремонт житла, інших об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури комунальної власності тощо.

У сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту - управління закладами освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, оздоровчими закладами, що належать територіальним громадам або передані їм, молодіжними підлітковими закладами за місцем проживання, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення; забезпечення здобуття неповнолітніми повної загальної середньої освіти; створення необхідних умов для виховання дітей, молоді, розвитку їх здібностей, трудового навчання, професійної орієнтації, продуктивної праці учнів; сприяння діяльності дошкільних і позашкільних навчально-виховних закладів, дитячих, молодіжних і науково-просвітницьких організацій; створення при загальноосвітніх навчальних закладах комунальної власності фонду загальнообов'язкового навчання за рахунок коштів місцевого бюджету, залучених з цією метою на договірних засадах коштів підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, а також коштів населення, інших джерел; контроль за використанням коштів цього фонду за призначенням тощо [67].

Повноваження є елементом компетенції і пов'язані з предметами відання, оскільки визначають міру можливої та необхідної поведінки суб'єктів компетенції в тих чи інших сферах суспільного життя, віднесених до їх відання. Тлумачний словник визначає «повноваження» як офіційно надане кому-небудь право якої-небудь діяльності, ведення справ. Таким чином, повноваження є головним юридичним засобом, за допомогою якого органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти здійснюють функції місцевого самоврядування. Реалізація органами виконавчої влади й місцевого самоврядування наданих їм законом галузевих функцій і повноважень є відправною точкою їх взаємовідносин. У зв'язку з цим Конституція України передбачила розподіл наданих їм повноважень на власні та делеговані (надані)

Делегування має давню історію, що бере свій початок з часів римського приватного права від протилежної вимоги в базовому агентському договорі: повноваження, які надані агенту, не можуть бути делеговані третій особі, так як це суперечить цілям, для виконання яких ці повноваження були надані принципалом. Першим цей принцип застосував в своїх наукових роботах Д. Локк: депутати парламенту, як агенти народу, не можуть делегувати свої повноваження нікому. Сучасні держави допускають часткове виконання однією гілкою влади функцій другої, повноважень одного органу іншим. Виконання повноважень контролюється органом, що їх делегував, він може видавати приписи, якщо відповідні органи не в змозі вирішити завдань, що стоять перед ними, або виникає загроза інтересам держави. Державний контроль за делегованими повноваженнями має форму предметного контролю, що стосується не тільки правомірності, але й доцільності вирішення тих чи інших завдань, тобто контроль трансформується в засіб управління та регулювання

П.М.Любченко зазначає, що зору вирізняються кілька форм надання повноважень органам місцевого самоврядування: а) встановлення – такий спосіб регулювання, коли законодавчий орган у конституції і законах визначає

компетенцію місцевого самоврядування; б) передача – форма регулювання повноважень, коли будь-яке повноваження державного органу виключається з його компетенції і включається до компетенції органу місцевого самоврядування; в) делегування – надання державним органом належного йому права вирішення питань органам місцевого самоврядування на один раз, на деякий час або на невизначений строк. [70].

Юридичне значення терміну «повноваження» полягає в сукупності прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій. Обсяг повноважень конкретних державних органів та їх посадових осіб залежить від їх місця в ієрархічній структурі відповідних органів [71].

Як вважає С.В. Шевчук, юридична природа делегування повноважень полягає в тому, що:

1) делегуватися можуть тільки окремі повноваження, що складають частину компетенції відповідного органу публічної влади;

2) після делегування повноважень компетенція органу, що їх делегує, не змінюється;

3) компетенція органу, якому делегуються ці повноваження, тимчасово розширюється;

акт делегування повинен обов'язково виходити від органу, що делегує повноваження;

5) при делегуванні здійснюється поширення компетенції делегуючого органу за рахунок наділення новими повноваженнями об'єкта делегування повноважень;

б) повноваження, що делегуються, можуть бути в будь-який час відізовані делегуючим органом;

7) якщо повноваження делегуються на певний час, то припинення делегування не передбачає видання юридичного акта, в якому ці повноваження відзиваються (компетенція органу, якому делегуються повноваження,

звужується автоматично). Якщо повноваження делегуються на невизначений час, вони можуть бути відізовані в будь-який час за рішенням органу, що здійснював делегування повноважень. При горизонтальному делегуванні повноважень відбувається процес передачі повноважень між суб'єктами делегування, що ієрархічно знаходяться на одному рівні. [72].

Делеговані повноваження - повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад [73].

Відповідно до ст. 3 проекту Закону України «Про порядок делегування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування» делегування повноважень органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування та повноважень органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади або іншим органам місцевого самоврядування здійснюється відповідно до Конституції і законів України, статутів територіальних громад та умов договору між суб'єктом делегування повноважень та суб'єктом, якому делегуються повноваження [73].

Суб'єктами виконання повноважень можуть бути органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та органи самоорганізації населення

Аналіз положень законодавства України свідчить, що за Конституцією України існує два види передачі повноважень між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. При цьому, відповідно до Закону України “Про місцеві державні адміністрації” передача повноважень від органів місцевого самоврядування місцевим державним адміністраціям здійснюється шляхом “делегування”. В свою чергу, Закон України “Про місцеве самоврядування” передбачає “наділення” органів місцевого самоврядування повноваженнями відповідних місцевих державних адміністрацій [74].

Отже, делеговані повноваження передаються в двох формах залежно від суб'єкта, який здійснює передачу. Проте, такий поділ форм передачі повноважень не впливає на межі та обсяг делегованих повноважень.

Таким чином, місцеве самоврядування – багатогранне політико-правове явище, і як об'єкт конституційно-правового регулювання є основою конституційного ладу в Україні, тобто є одним із найважливіших принципів організації та функціонування влади у суспільстві загалом і в державі зокрема, а також необхідним атрибутом будь-якого демократичного ладу; є специфічною формою народовладдя; надає право жителям відповідної територіальної одиниці (територіальної громади) на самостійне вирішення питань місцевого значення.

Гарантії місцевого самоврядування визначаються також поведінкою та діяльністю відповідних суб'єктів. Тому при визначенні гарантій місцеве самоврядування має виходити з того, що вони мають предмет діяльності відповідних уповноважених суб'єктів. Тобто суб'єкти, що забезпечують виконання повноважень місцевого самоврядування, включають органи, підприємства, установи, організації, їх посадові особи, а також громадян – особи перелічені в Конституції України та Законі «Про місцеве самоврядування в Україні». Їх діяльність є процесуальною особливістю концепції гарантій місцевого самоврядування.

РОЗДІЛ 3

ГАРАНТІЇ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

3.1. Гарантії та проблеми реалізації безпосередньої демократії в Україні

У сучасній юриспруденції категорія «гарантія» має досить широку смислову форму, яка несе велику різноманітність предметного навантаження. Це розглядається як гарантії законності, як гарантії конституційного ладу, як гарантії демократії, гарантії громадського порядку, гарантії прав і свобод людини і громадянина, гарантії місцевих державних повноважень, гарантії державної влади тощо. Можливо, можна стверджувати, що гарантія є ідеально бажаною моделлю, згідно з якою слід визначати правовий та фактичний статус конкретного суб'єкта та держави в цілому.

Реалізація державної влади, відповідно до визнаних світових цінностей та положень Конституції України, повинна бути спрямована, насамперед, на забезпечення та захист людських благ і потреб, створення умови для комфортного та безпечного існування та розвитку людини, схвалення верховенства права, а також сприяння розвитку всієї держави у всіх сферах суспільного життя по всій Україні. Для досягнення цих цілей необхідно розробити, забезпечити та ефективно реалізувати гарантії функціонування державної влади в Україні.

Гарантії - це законний засіб забезпечення, дотримання, застосування конституційних та інших норм права органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими посадовими особами. Змістовні норми встановлюють принципи державної влади (наприклад, норми-принципи, які закріплені в Конституції України та визначають статус органів державної влади, принципи виборчого права тощо). Процедурні норми встановлюють юридичні обов'язки органів державної влади (наприклад, регулюють порядок підготовки,

організації та проведення виборів, прийняття законів України, проведення сесій Верховної Ради України, порядок виконання рішень органів державної влади тощо). Важливим елементом правових та регулюючих гарантій державної влади є норми права, що встановлюють юридичну відповідальність державної влади. Гарантії спрямовані насамперед на підтримку конституційного ладу, верховенства права, конституції та закону, захист прав і свобод людини і громадянина, здійснення прямої демократії, державної влади та місцевого самоврядування [75, с. 556].

Таким чином, гарантія - це явище, яке забезпечує певний результат. Слід зазначити, що гарантії здійснення демократії визначаються поведінкою та діяльністю відповідних державно-урядових структур. Гарантії визначають спосіб реалізації, який полягає в суб'єктивному праві, можливість та порядок реалізації правових норм, які забезпечували б стабільність державної системи як соціального інституту. Гарантії необхідні для безперебійної та ефективної діяльності органів державної влади, адже вони залежать від кінцевого результату - успішного розвитку та стабільного функціонування української держави.

У Конституції України у ст. 69 передбачає, що "народна воля здійснюється шляхом виборів, референдумів та інших форм прямої демократії" [5]. У сьогоденнішньому контексті можна говорити про взаємний синтез цих двох форм демократії, а саме:

1) інститут прямої демократії є джерелом, основою для формування представницької демократії. Без виборів як найважливішого інституту прямої демократії не може бути й мови про формування органів представницької демократії;

2) в деяких випадках пряма демократія може служити підтримкою інституту представницької демократії, відіграючи значну роль у прийнятті найважливіших рішень (наприклад, на місцевому рівні загальні збори жителів села можуть служити представницьким органом місцевого самоврядування);

3) за допомогою інститутів прямої демократії, таких як референдум чи збори громадян, впливати на зміст та основні напрями діяльності представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування;

4) можна стверджувати, що деякі інститути прямої демократії є в певному сенсі одночасно інститутами представницької демократії. Вони належать до спільного «ядра» цих двох форм. Такі вибори є важливими інститутами.

Безпосереднє вираження волі народу має важливе значення для легітимізації влади. Легітимізація, тобто ототожнення характеру та спрямованості формування влади із змістом свідомості та громадської думки населення відбувається насамперед шляхом загальних демократичних виборів, за допомогою яких влада делегується органам державної влади та місцевим самоврядуванням. уряду. Як справедливо зазначають польські вчені М. Банкович та Е. Ткачинський, «вільні вибори є основною вимогою демократичної системи. З їх допомогою суверенна нація вирішує, хто буде керувати нею від свого імені та під її мандат. Довіра виборців, виражена під час голосування, є єдиною легітимізацією влади»[76, s. 53].

Відомо, що в Україні шляхом виборів формуються такі інститути державної влади: Верховна Рада України, Президент України, інститути влади Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування - Верховна Рада Автономної Республіки Республіка Крим та місцеві ради. Слід зазначити, що незважаючи на те, що відповідний закон про вибори окремо говорить про Верховну Раду Автономної Республіки Крим та автономію Криму, має окрему конституцію, яка приймається Верховною Радою АРК та затверджується Верховною Радою. Насправді, Кримський парламент належить до органів місцевого самоврядування щодо прийняття законів, а його рішення повинні відповідати Конституції та законам України. Те саме стосується судової системи, міліції та інших правоохоронних органів, що належать до національних систем відповідних гілок влади. Окрім виборів, влада також може бути легітимізована шляхом вираження волі людей шляхом референдуму.

Інститут прямої демократії також має деякі недоліки. Зокрема, такий недолік - неможливість всебічного, детального та організованого обговорення питань загальнодержавного значення, що відбувається у випадку представницьких установ.

Професійний характер представницьких інституцій дозволяє їм проводити зовнішні консультації при розгляді важливого питання, враховуючи пропозиції різних політичних сил, включаючи думки більшості та меншості, що дозволяє досягти компромісу, коли час від часу час, погляди різних груп різні, погоджуються таким чином, що результат є єдиним рішенням» [77, с. 426–427].

Розглядаючи плюси і мінуси обох форм демократії, можна зробити висновок, що найкращим варіантом для управління суспільством є поєднання прямої демократії з представництвом людей та використання в політичній практиці найкращих рис кожної з цих двох форм.

Гарантії конституційного ладу мають системний характер і слід розуміти як єдність правових, інституційних та процесуальних засобів забезпечення конституційних норм і принципів. Юридичні гарантії охоплюють верховенство закону та справедливість, а також механізм здійснення установчої влади; інституційні гарантії мають організаційно-правову форму і втілюються в демократичних засадах функціонування суспільства, свободі політичної діяльності та належному функціонуванні публічної влади; процесуальні гарантії становлять сукупність процесуальних процедур забезпечення конституційного порядку України.

Основне місце серед гарантій конституційного ладу займають юридичні гарантії і, перш за все, норми самої Конституції. Гарантування конституційного ладу безпосередньо Конституцією - це перш за все, встановлення власного статусу і, відповідно, статусу тих інститутів, які він встановлює; у наданні Конституції власної стабільності, обмеженню її можливостей вносити зміни та доповнення, а також регулювати порядок визначення, функціонування, захисту та зміни конституційного ладу.

Важлива роль у гарантуванні конституційного порядку належить, крім Конституції, конституційному законодавству (закони про вибори, референдуми, політичні партії та інші об'єднання, державні органи, територіальні органи тощо), а також інші сфери права, в т.ч. адміністративні, кримінальні, інформаційні, митні, військові тощо.

Організаційно-правові гарантії конституційного ладу України представлені системою учасників відповідних галузевих правовідносин, наділених правосуб'єктністю для забезпечення режиму гарантії соціального та державного порядку України. Це український народ, національні меншини, політичні партії та громадські організації, профспілки, українська держава в цілому та уповноважені ним органи (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, прокуратура та інші), територіальні громади та органи та посадові особи місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, міжнародних органів, засобів масової інформації тощо. Важливим елементом організаційно-правових гарантій конституційним порядком України сьогодні є парламентська коаліція та парламентська опозиція.

Пріоритет у забезпеченні конституційного ладу відводиться - народові України. Він є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади і має виключне право визначати та змінювати конституційний лад в Україні (ст. 5 КУ). Звичайно, визначення та зміна конституційного ладу здійснюються не довільно, а у формах, визначених Конституцією та законами, зокрема шляхом виборів, референдумів тощо. Це лише всеукраїнський референдум, наприклад, що вирішено питання про зміну території України (ст. 73 КУ). Право народу визначати та змінювати конституційний лад не може бути узурповано державою, тобто незалежно від нього закріплено, його органи чи посадові особи. Крім того, справа всього українського народу полягає також у захисті суверенітету та територіальної цілісності України, її економічної та інформаційної безпеки (ст. 17 КУ).

Звичайно, головним гарантом конституційного ладу є держава. Відповідно до статті 17 Конституції, захист суверенітету та територіальної цілісності України, гарантія її економічної та інформаційної безпеки покладається на державу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності безпосередньо покладаються на Збройні сили. У Конституції зазначено, що Збройні сили та інші військові формування не можуть використовуватися для обмеження прав і свобод громадян або для повалення конституційного ладу, усунення влади або втручання в їх діяльність (ст. 17 КУ). Держава за Конституцією гарантує свободу політичної діяльності, не заборонену Конституцією та законами України (ст. 15 КУ), забезпечує захист прав усіх суб'єктів власності та економічних прав, соціальну спрямованість економіки (ст. 13 КУ), а також забезпечує збереження історичної пам'яті та інші об'єкти культурної цінності вживають заходів для повернення Україні культурних цінностей народу за її межі. Громадянам також гарантується свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних та матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ст. 54 КУ) [5].

Особлива роль у забезпеченні конституційного порядку відводиться державним органам. Пріоритетна роль серед них належить Верховній Раді. Звичайно, пріоритетна роль Верховної Ради у забезпеченні конституційного ладу впливає насамперед з її головної функції - законодавчої.

Таким чином, основними складовими сучасної конституційної демократії є:

Конституція, яка встановлює конституційну основу демократії; як правило, не всі права людини визначаються і захищаються як громадянські.

Рівний правовий статус для всіх громадян: Усі громадяни однаково захищені законом і повинні виконувати обов'язки, визначені цим законом.

Загальне виборче право, яке дозволяє дорослим, чоловікам і жінкам голосувати за партії та / або кандидатів на парламентських виборах. Крім того,

деякі правові системи включають референдум або плебісцит, тобто право громадян вирішувати певне питання шляхом прямого голосування.

Громадяни користуються громадянськими та цивільними правами, які надають доступ до широкого спектру варіантів, а саме: свобода засобів масової інформації від цензури та державного контролю, свобода вибору, самовираження та мирних зібрань та право меншин та політичної опозиції діяти вільно.

Плюралізм та суперечність інтересів та політичних завдань: Люди або групи можуть утворювати або приєднуватися до партій чи груп (лобі), неурядових організацій тощо для просування своїх інтересів чи політичних цілей.

Парламент: законодавчий орган, що складається з обраних представників, які мають право приймати закони. Парламент представляє волю більшості виборців. Під час виборів значна частина парламентської системи змінюється і формується новий уряд. Глава уряду, президент, обираються окремо шляхом прямого голосування.

Закон більшості: більшість приймає рішення, меншість приймає це рішення. Конституційні та права людини визначають межі закону більшості, захищаючи права та інтереси меншин. Кворум для більшості визначається залежно від питання порядку денного, наприклад, дві третини є кворумом при голосуванні змін до конституції.

Принцип взаємозалежності та взаємного обмеження влади: демократія поєднує два принципи - влада уповноважена здійснювати владу, наприклад, контроль над розповсюдженням зброї - так зване «роззброєння громадян». У той же час у для запобігання зловживанню цими повноваженнями та процесу набуття авторитарної чи диктаторської форми правління всі демократичні системи містять принципи взаємозалежності та взаємообмеження законодавчої, виконавчої та судової гілок. Класична модель поділяє державну владу на законодавчу, виконавчу та судову гілки (горизонтальне розгалуження); багато країн мають додаткову гілку влади: двопалатний законодавчий орган,

федеральну чи кантональну автономію (наприклад, у Швейцарії, США чи Німеччині).

Повноваження: ще один спосіб контролю влади. Це означає, що суб'єкти владних повноважень наділені повноваженнями лише певний проміжок часу.

Для України питання основ конституційного ладу в усі часи залишалося фатальним. Зрештою, головним політико-правовим наслідком проголошення незалежності України у 1991 р. Стала докорінна зміна конституційного ладу проголошеної держави. Спочатку Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. Закріпила основні засади організації та діяльності нової суверенної республіки та урочисто прийняла 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України Декларацію незалежності України визначив загальні принципи як громадського, так і державного замовлення незалежної України. Конституційний лад України охоплює соціальний і державний порядок [78].

Основна роль серед органів державної влади в забезпеченні конституційного порядку належить Президентові. Власне, події 2004 року, відомі як "Помаранчева революція", які сприяли оновленню Основного закону України, були пов'язані зі змінами в основах конституційного ладу, зокрема із запровадженням парламентсько-президентської форми республіканський державний уряд в Україні та подальше політичне структурування громадянського суспільства. запровадження пропорційної виборчої системи при формуванні парламенту та проведенні певних видів місцевих виборів.

За своїм статусом, визначеним Конституцією, Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 КУ). Повноваження Президента мають вирішальне значення для забезпечення конституційного ладу.

Кабінет Міністрів, міністерства та інші центральні органи державної виконавчої влади відіграють важливу роль як гарантів державного та соціального порядку. (Ст. 116 КУ).

Функції та повноваження Конституційного Суду важливі для забезпечення конституційного порядку України. Він вирішує питання відповідності законів та інших правових актів Конституції та дає офіційне тлумачення Конституції та законів України (ст. 147 КУ). Пріоритетом цих повноважень є питання відповідності Конституції законам та іншим правовим актам Верховної Ради у частині, що стосується конституційного ладу України.

Зокрема, значні порушення конституційного ладу відбулися під час подій на Майдані у січні 2014 року. Вони зазначають, що за часів незалежності України жодна влада не порушила основного закону настільки демонстративно, поверхово, як сьогодні. Якою має бути відповідальність за порушення Конституції? Переважно політичні, хоча існують правила, які порушують, чиновники також несуть юридичну відповідальність.

Значна роль у забезпеченні конституційного порядку належить судовій владі при розгляді кримінальних справ проти злочинів проти конституційного ладу, а також прокуратурі та адвокатурі.

Інші держави та міжнародні організації можуть відігравати певну роль у гарантуванні конституційного ладу, зокрема, політики, про що свідчать сьогоднішні події в Україні. Заявлені гарантії конституційного ладу України та їх різновидів не є вичерпними. Наприклад, варто звернути увагу на надзвичайні засоби захисту конституційного ладу України, які виділяє В. Кравченко, а саме на надзвичайний стан та правовий режим воєнного стану [79].

Отже, всі суб'єкти конституційно-правових відносин є гарантами конституційного ладу. Вищезазначені гарантії є загальними для всієї конституційної системи. Поряд з ними Конституція України також передбачає гарантії для певних інститутів конституційного ладу, насамперед державного та громадського порядку, прав та свобод людини та громадянина. Для забезпечення реальності конституційного ладу України він повинен бути гарантований усіма органами державної влади та Конституцією України. Тому для забезпечення конституційного ладу України в цілому необхідно дотримуватися Основного закону України.

Демократія є основою українського уряду, у той же час нинішня політична ситуація в нашій країні наочно демонструє крихкість і вразливість молоді демократії, а іноді і беззахисність перед викликами тоталітаризму та авторитаризму.

Зокрема, розвитку демократії в Україні заважають такі основні проблеми:

- посилення протистояння владних інститутів та конфлікту в політичній системі держави;

- відокремлення органів державної влади та їх посадових осіб від електорату, що призводить до значної ізоляції від нагальних потреб державного та соціального розвитку;

- знищення традиційного типу спілкування між виборцями та обраними до Верховної Ради України та місцевих рад депутатів;

- відхід політичних партій, представники яких зайняли місця в органах державної влади, із положень виборчих програм;

- непрозорість процесів підготовки та прийняття рішень виборними органами державної влади;

- прийняття законів, підзаконних актів, а також місцевих нормативно-правових актів, які прямо чи опосередковано ускладнюють або скасовують процедури, спрямовані на максимальне залучення громадян до процесів прийняття рішень;

- фактична відсутність механізмів політичної підзвітності членів рад різних рівнів перед їх членами;

- швидке зниження довіри до органів представницької влади та громадської апатії.

Основними причинами цих тенденцій є:

- а) відсутність сучасної державної еліти, представники якої мали б спільне бачення національних інтересів України, а також основних принципів, основних завдань та перспектив її політичного розвитку;

- б) низький рівень демократичної політичної культури та громадянської свідомості населення;

в) недостатність та суперечливість певних положень Конституції України та інших чинних державно-правових нормативно-правових актів;

г) недорозвиненість механізмів доступу громадян до процесів підготовки та прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, а також громадський контроль за їх виконанням;

д) система державної адміністрації та місцевого самоврядування, яка не відповідає вимогам демократичного режиму;

д) відсутність ефективної судової влади в державі, що не дозволяє громадянам якісно та ефективно відстоювати свої права в судових органах;

з) відсутність ефективних соціально-економічних реформ [80].

Сучасний етап демократичних перетворень в Україні вимагає посилення механізмів безпосередньої участі громадян у суспільно-політичних процесах, оскільки неефективність основних інститутів політичної системи значною мірою пояснюється відсутністю громадського контролю за їх діяльністю у виборчий період та обмеження політичної участі громадян лише електоратом. Подальший розвиток форм прямої демократії в Україні зумовлює насамперед необхідність удосконалення конституційних основ реалізації механізмів безпосередньої участі громадян в управлінні державними справами.

Таке завдання повністю відповідає основним принципам демократичної державної системи, яка, зокрема, передбачає здійснення влади народу як шляхом обрання представницьких органів, так і безпосередньою його участю. Представницька та безпосередня участь - це різні форми демократії та доповнюють одна одну в процесі забезпечення ефективного розвитку політичної системи. Зокрема, впровадження механізмів прямої демократії сприяє:

- реалізація принципу народного суверенітету, який є ключовим у побудові демократичної держави;

- посилення участі громадськості у прийнятті важливих суспільно-політичних рішень, контроль за їх виконанням;

- легітимізація уряду в цілому, державного устрою, діяльності окремих органів державної влади та місцевого самоврядування, а також певних суспільно-політичних рішень;

- забезпечення постійного зв'язку влади та суспільства;

- створення ефективних важелів впливу громадян на політику у виборчий період.

Також важливо поширювати в різних громадських колах вимоги демократичних процедур для впливу на політичні партії та їх керівників, на органи представницької та виконавчої влади з метою встановлення рівного та взаємовигідного діалогу між владою та суспільством. Така стратегія зміцнення системи зв'язків з громадськістю дозволить кожній державній установі підвищити свою спроможність захищати інтереси відповідної соціальної групи.

Особливе місце в процесі поширення попиту на демократію в суспільстві займають засоби масової інформації. Вони повинні виконувати місію чесного та незайнятого партнера громадських структур. ЗМІ, як ніхто інший, впливають на суспільну свідомість, тому вони повинні бути гідними партнерами суспільства. Демократія влади є запорукою їхнього незалежного існування.

Таким чином, основне місце серед гарантій конституційного ладу займають юридичні гарантії і, перш за все, норми самої Конституції України.

Важлива роль у гарантуванні конституційного порядку належить, крім Конституції, конституційному законодавству (закони про вибори, референдуми, політичні партії та інші об'єднання, державні органи, територіальні органи тощо), а також інші сфери права, в т.ч. адміністративні, кримінальні, інформаційні, митні, військові тощо.

Організаційно-правові гарантії конституційного ладу України представлені системою учасників відповідних галузевих правовідносин, наділених правосуб'єктністю для забезпечення режиму гарантії соціального та державного порядку України. Це український народ, національні меншини, політичні партії та громадські організації, профспілки, українська держава в цілому та уповноважені ним органи (Верховна Рада України, Президент

України, Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, прокуратура та інші), територіальні громади та органи та посадові особи місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, міжнародних органів, засобів масової інформації тощо. Важливим елементом організаційно-правових гарантій конституційним порядком України сьогодні є парламентська коаліція та парламентська опозиція.

Пріоритет у забезпеченні конституційного ладу відводиться - народові України. Він є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади і має виключне право визначати та змінювати конституційний лад в Україні (ст. 5 КУ).

3.2. Міжнародно-правові гарантії реалізації демократії

Ст. 3 Протоколу до Конвенції про захист прав людини та основних свобод передбачає, що Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори через розумні проміжки таємним голосуванням за умов, що забезпечують вільне вираження думки людей при виборах до законодавчої влади [81].

У ч. 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини зазначено, що воля народу повинна бути основою влади. Ця воля повинна проявлятися в періодичних і не сфальсифікованих виборах, які повинні проводитись для загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування або інших рівноцінних форм свободи голосування [82].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права у ст. 25 зазначає: Кожен громадянин має право та можливість без будь-якої дискримінації, зазначеної у статті 2, та без зайвих обмежень:

а) брати участь у проведенні громадських справ як безпосередньо, так і за посередництва вільно обраних представників;

б) голосувати та бути обраними на цих періодичних виборах, які проводяться на основі загального виборчого права та рівного виборчого права шляхом таємного голосування та забезпечують свободу вираження поглядів виборців.

Право на вільні вибори підлягає судовому захисту на підставі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод [83].

Одним із способів міжнародного захисту виборчих прав громадян є діяльність експертних місій в рамках ОБСЄ та Ради Європи у міжвиборчий період. Наприклад, для проведення вільних, чесних виборів у Боснії та Герцеговині за рішенням Будапештського засідання Ради міністрів держав-членів Ради Європи (8 грудня 1995 р.) Головувала Тимчасова виборча комісія під головуванням Місії ОБСЄ. У разі грубого або систематичного порушення державою-учасницею ОБСЄ / ОБСЄ своїх зобов'язань з прав людини, включаючи виборчі права, група спостерігачів та репортерів може бути відправлена до цієї держави без згоди порушника. Однак, роблячи це, така місія повинна забезпечити об'єктивну оцінку ситуації, вона не може забезпечити односторонню інформаційну підтримку опозиційних політичних організацій та необгрунтовано дискредитувати виборчий процес. Проблема невизначеності щодо чіткого правового статусу регіональних спостерігачів, предметів їх запрошень, фінансування, умов діяльності, строку спостережної діяльності сьогодні створює ще одну юридичну дилему щодо визначення обгрунтованості їх висновків, зроблених у результаті спостережень, а також висновки між національними спостерігачами.

Використання збройних сил для припинення масових порушень прав людини також розглядається як ексклюзивний інструмент міжнародно-правового захисту виборчих прав. Рішення про використання збройних сил для відновлення порушених прав у разі загрози миру приймає виключно Рада Безпеки ООН. Прикладом такої дії було дозволити використання збройних сил на Гаїті резолюцією 940 Ради Безпеки ООН у 1994 році у зв'язку з необхідністю відновлення демократії в цій країні, що було порушено через повалення законно

обраного президента та встановлення військової диктатури. Слід зазначити, що використання цього засобу можливе лише в крайніх випадках, в екстремальних ситуаціях, якщо неможливо застосувати інші заходи міжнародно-правового захисту [84].

Рішення про використання збройних сил для відновлення порушених прав і свобод, включаючи виборчі права, має ґрунтуватися на об'єктивній оцінці подій, і така об'єктивність може бути досягнута лише за умови прийняття різних підходів та досягнення консенсусу між компетентними міжурядовими органами, тим більше не можна допустити використання односторонньої, не санкціонованої військовими силами Ради Безпеки ООН, так званої «гуманітарної інтервенції».

Серед міжнародних стандартів конституційного референдуму можна виділити такі:

- Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) № 1121(1997) «Про інструменти участі громадян у представницькій демократії»;

- Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні, ухвалені Венеціанською комісією на 47-й сесії в 2001 р.;

- Резолюція ПАРЄ № 1353(2003) «Про зміцнення демократичних інститутів як гарантії майбутнього демократії»;

- Рекомендація ПАРЄ 1704(2005)1 «Референдуми: на шляху до вироблення належної практики в Європі»; – Кодекс належної практики щодо референдумів, ухвалений Радою з демократичних виборів та Венеціанською комісією 2007 р.

Обов'язок дотримуватися цих міжнародних стандартів визначається характером міжнародного акта. Так, ст. 22 Статуту Ради Європи встановлює консультативний характер діяльності ПАРЄ, який робить висновки у вигляді рекомендацій та резолюцій рекомендаційного характеру, надсилає їх до Комітету міністрів та розробляє різні міжнародні договори - європейські конвенції, які допомагають складають основу європейської регуляторної

системи. Документи ПАРЄ не є обов'язковими до виконання, але ними керується Комітет міністрів, національні уряди, парламенти, партії [85, с. 43].

Передбачається, що референдум підпорядковується конституційним принципам виборчого права (загального, рівного, вільного, прямого та таємного голосування), а основні права (свобода вираження поглядів, свобода зібрань та свобода асоціацій) повинні бути гарантовані та дотримані. Використання референдумів має підпорядковуватися правовій системі загалом, особливо правилам, що регулюють перегляд конституції [85, с. 43].

Резолюція ПАРЄ 1353 (2003) про зміцнення демократичних інститутів як гарантію майбутньої демократії визначає як одну з головних проблем сучасних демократій відсторонення громадян від політичних процесів. Останні політичні події в ряді європейських країн свідчать про низький рівень участі громадськості. Зниження довіри до політиків, політичних партій і, перш за все, демократичних виборів призвело до необхідності нового переосмислення сутності демократії перед викликами 21 століття (параграф 4 Резолюції ПАРЄ 1353 (2003) від Зміцнення демократичних інститутів як гарантія майбутньої демократії). Асамблея переконана, що завдяки підвищенню гласності та впровадженню менш опосередкованих елементів демократичного прийняття рішень, а також розвитку громадянського суспільства через посилення участі громадськості та прийняття рішень у громадськості може виникати зростаюче почуття співучасті. в політичних процесах. Безпосередня участь людей у суспільно-політичному житті вимагає, щоб громадяни були належним чином поінформовані про нагальні проблеми та про процес прийняття демократичних рішень в цілому [85, с. 43].

У цьому контексті важливо активізувати Раду Європи в напрямку виховання громадян у дусі демократії (пункт 9 Резолюції ПАРЄ 1353 (2003) про зміцнення демократичних інститутів як гарантію майбутньої демократії). Рекомендація ПАРЄ 1704 (2005) 1 "Референдуми: на шляху до належної практики в Європі" розглядає референдуми як один із інструментів для участі громадян у процесі прийняття рішень. ПАРЄ рекомендує використовувати

референдуми як засіб посилення демократичної легітимності політичних рішень, посилення підзвітності представницьких органів, підвищення відкритості та прозорості процесів прийняття рішень та заохочення безпосередньої участі виборців у політичному процесі [86].

Особливе місце в процесах європейської інтеграції відводиться місцевій демократії, стандарти формування та функціонування якої були сформульовані та втілені в таких міжнародних правових інструментах, як Європейська Хартія місцевого самоврядування (1985 р.), Всесвітня Декларація місцевого самоврядування (1985 р.), Європейська типова Конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади (1980 р.), Європейська Декларація міських прав (1992 р.), Європейська Хартія міст (1993 р.), Європейська Хартія про участь молоді у муніципальному і регіональному житті (1994 р.). Прийняття та реалізація цих міжнародних нормативних актів свідчить про існування чітко визначених міжнародних стандартів місцевого самоврядування та статусу адміністративно-територіальних одиниць не лише в європейських державах, а й у всій світовій спільноті [87, с. 27].

Європейська хартія місцевого самоврядування зобов'язує держави, які підписали цю інформацію, застосовувати основні правові норми, які гарантують правову, адміністративну та фінансову самостійність територіальних громад та їх органів. Таким чином, це стало важливим кроком до просування життєздатності на всіх територіальних рівнях управління принципів, які Рада Європи проголошувала та відстоювала з моменту свого створення з метою захисту прав людини, формування демократичної суспільної свідомості в європейських країнах. Положення Європейської хартії місцевого самоврядування, спрямовані на захист та зміцнення незалежності місцевих органів влади в різних країнах Європи, є вагомим внеском у формування основ Європи, які базуватимуться на принципах демократії та децентралізація влади.

Важливим міжнародно-правовим інструментом, що визначає міжнародно-правові стандарти організації та розвитку місцевої демократії та

функціонування місцевого самоврядування, є Всесвітня декларація місцевого самоврядування, прийнята XXVII конгресом Міжнародного союзу місцевих органів влади про 26 вересня 1985 року в Ріо-де-Жанейро (Бразилія). Формулювання Світової декларації про місцеве самоврядування в цілому відповідає положенням Європейської хартії місцевого самоврядування і є більш точним, ніж остання. Зміст статей Декларації переважно стверджувальний, а не дорадчий. Ця Декларація не є обов'язковою для України, але вона представляє значний інтерес і має певне значення при прийнятті вітчизняних правових актів. Прикладом реалізації цих міжнародно-правових норм є той факт, що багато положень Світової декларації місцевого самоврядування містяться у Статуті міст України, прийнятому Асоціацією міст України у 1997 р. [87, с. 27].

Європейська декларація про права міста, прийнята 18 березня 1992 р., є «складною сукупністю умов сталого розвитку та функціонування міських поселень у сучасних умовах» і є «своєрідною інвентаризацією міських прав, яка повинна бути відображена і закріплений у статутах (хартіях) міст з урахуванням індивідуальних особливостей їх розвитку». Цей міжнародний правовий документ передбачає обов'язок забезпечити всі жителі міст рівними правами на: правову визначеність; екологічна безпека; робота; житло; безпечний рух; охорона здоров'я; спорт та дозвілля; культура; інтеграція багатьох культур; якісна архітектура; гармонійне життя; політичне життя; економічний розвиток; гармонійний розвиток; послуги та товари; раціональне використання природних ресурсів; розвиток особистості; співпраця між містами; фінансова безпека; рівність.

Таким чином, міжнародно-правові стандарти підсилюють основи прямої демократії.

У ч. 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини зазначено, що воля народу повинна бути основою влади уряду. Ця воля має виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які мають провадитися за загального й рівного виборчого права шляхом таємного голосування або через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права у ст. 25 проголошує: “Кожен громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;

б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців.

Право на вільні вибори підлягає судовому захисту на підставі ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Міжнародними стандартами під час проведення конституційних референдумів є такі: Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) № 1121(1997) «Про інструменти участі громадян у представницькій демократії»; Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні, ухвалені Венеціанською комісією на 47-й сесії в 2001 р.; Резолюція ПАРЄ № 1353(2003) «Про зміцнення демократичних інститутів як гарантії майбутнього демократії»; Рекомендація ПАРЄ 1704(2005)1 «Референдуми: на шляху до вироблення належної практики в Європі»; – Кодекс належної практики щодо референдумів, ухвалений Радою з демократичних виборів та Венеціанською комісією 2007 р.

Особливе місце в європейських інтеграційних процесах відведено місцевій демократії, стандарти становлення та функціонування якої знайшли своє формулювання та втілення в таких міжнародно-правових документах, як Європейська Хартія місцевого самоврядування (1985 р.), Всесвітня Декларація місцевого самоврядування (1985 р.), Європейська типова Конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади (1980 р.), Європейська Декларація міських прав (1992 р.), Європейська Хартія міст (1993 р.), Європейська Хартія про участь молоді у муніципальному і регіональному житті (1994 р.). Прийняття і втілення в життя цих міжнародних нормативно-правових актів свідчить про існування чітко

визначених міжнародних стандартів місцевого самоврядування та статусу адміністративно-територіальних одиниць не тільки в європейських державах, а й в усьому світовому співтоваристві.

ВИСНОВКИ

1. При дослідженні поняття та сутності демократії встановлено, що існує ряд підходів до визначення терміну «демократія». Найбільш поширена інтерпретація етимологічна, пов'язана з походженням терміна.

Емпіричний підхід передбачає уточнення поняття демократії на основі вивчення суспільно-політичної практики демократичних країн.

Змістом демократії як народовладдя є моральні, політичні, юридичні, економічні цінності. Панівні в суспільстві цінності - відображення відповідних переконань людей. Таким чином, демократія є формою організації суспільного життя, в якій кожен громадянин має право і можливість брати участь в управлінні всіма публічними справами, як безпосередньо, так і через вільно обраного представника.

Конституційна консолідація принципу національного суверенітету передбачає створення механізму його реалізації (шляхів організації та реалізації державної влади), що охоплюється поняттями «пряма демократія» та «представницька демократія».

Представницька демократія - це здійснення влади уповноваженими представниками народу для прийняття владних рішень.

Ці представники можуть функціонувати спільно або як відповідні органи, або як чиновники. Вони мають представницькі мандати, які вони отримали на виборах. Таким чином, прямі вибори, одна з форм прямої демократії, поєднуються з представницькою демократією.

Окрім загальних форм прямої демократії, таких як вибори та референдуми, Конституція України дає можливість розкрити волю народу через інші форми прямої демократії, такі як консультативні опитування, обговорення людей тощо.

2. При визначенні законодавчого закріплення демократизації українського суспільства встановлено, що пріоритет у забезпеченні конституційного ладу відводиться народові України. Він є носієм суверенітету, єдиним джерелом

влади і має виключне право визначати та змінювати конституційний лад в Україні (ст. 5 КУ).

Важлива роль у гарантуванні конституційного порядку належить, крім Конституції, конституційному законодавству (закони про вибори, референдуми, політичні партії та інші об'єднання, державні органи, територіальні органи тощо), а також інші сфери права, в т.ч. адміністративні, кримінальні, інформаційні, митні, військові тощо.

3. При дослідженні референдуму як форми безпосередньої демократії встановлено, що інститут референдуму є однією із форм безпосередньої демократії, що передбачає забезпечення прямого волевиявлення громадян.

До типів референдумів відносять:

- Обов'язкові і факультативні референдуми;
- Конституційні і законодавчі референдуми, референдуми щодо міжнародних договорів;
- Референдуми за народною ініціативою та ініціативою органів влади;
- Установчі, відхиляючі, відкладальні референдуми;
- Імперативні та консультативні референдуми;
- Загальнонаціональні та місцеві референдуми.

Зазвичай на референдум виносяться політичні чи конституційні питання пріоритетні форми правління, конституції, суверенітету та міжнародних відносин. У той же час, якщо рішення про референдум є необов'язковим, то предметне поле референдуму значно розширюється за рахунок поєднання достатньо широкого кола питань, які можуть вирішуватися шляхом всенародного голосування. Як правило, на референдуми висуваються такі питання: прийняття конституції; внесення змін до конституції; прийняття законів чи інших правових актів; дострокове припинення або продовження термінів повноважень органів державної влади; питання, що стосуються міжнародних відносин, включаючи передачу суверенних повноважень міжнародним організаціям; питання ключового значення для держави та суспільства.

Перспективи вдосконалення української національної конституційної моделі пов'язані із вивченням і використанням норм правового регулювання референдумів, насамперед конституційними актами держав-членів ЄС.

4. При дослідженні виборів як форми народного волевиявлення у формуванні представницьких органів влади встановлено, що вибори – це засіб легітимізації влади. З їх допомогою люди визначають своїх представників у державних органах та органах місцевого самоврядування, надаючи їм мандат на здійснення своїх суверенних прав у межах, встановлених Конституцією.

Важливу роль у регулюванні демократичних принципів виборів в Україні відіграє прийняття всесвітнього досвіду у сфері виборчого права та виборчої практики. У цьому сенсі позитивну роль відіграють загальні та регіональні міжнародні правові акти, що регулюють дотримання демократичних принципів виборів. Аналіз сучасного українського виборчого законодавства дозволяє стверджувати, що основні демократичні принципи виборів з певними незначними нюансами повністю відповідають міжнародним демократичним стандартам. Що стосується додаткових та процесуальних демократичних принципів виборів, то вони мають певні недоліки, які можуть сприяти їхньому порушенню під час виборчих кампаній.

5. При дослідженні місцевого самоврядування як основи демократичних процесів встановлено, що місцеве самоврядування – багатогранне політико-правове явище, і як об'єкт конституційно-правового регулювання є основою конституційного ладу в Україні, тобто є одним із найважливіших принципів організації та функціонування влади у суспільстві загалом і в державі зокрема, а також необхідним атрибутом будь-якого демократичного ладу; є специфічною формою народовладдя; надає право жителям відповідної територіальної одиниці (територіальної громади) на самостійне вирішення питань місцевого значення. Поняття самоврядування означає право, делеговане і гарантоване державою місцевим громадам та іншим формам самої організації громадян, на незалежне і самостійне вирішення безпосередньо або через інституції, які вони обирають, усіх питань місцевого життя у межах чинного законодавства України

та власної фінансово-економічної бази. Юридична енциклопедія дає визначення місцевого самоврядування як політико-правового інституту народовладдя, через який здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях шляхом самоорганізації жителів певної території за згодою і при сприянні держави. Його призначення полягає в реалізації інтересів територіальних громад, у забезпеченні їхньої життєдіяльності.

Гарантії місцевого самоврядування визначаються також поведінкою та діяльністю відповідних суб'єктів. Тому при визначенні гарантій місцеве самоврядування має виходити з того, що вони мають предмет діяльності відповідних уповноважених суб'єктів. Тобто суб'єкти, що забезпечують виконання повноважень місцевого самоврядування, включають органи, підприємства, установи, організації, їх посадових осіб, а також громадян – особи перелічені в Конституції України та Законі «Про місцеве самоврядування в Україні». Їх діяльність є процесуальною особливістю концепції гарантій місцевого самоврядування.

6. При визначенні гарантій та проблем реалізації безпосередньої демократії в Україні встановлено, що основне місце серед гарантій конституційного ладу займають юридичні гарантії і, перш за все, норми самої Конституції. Гарантування конституційного ладу безпосередньо Конституцією – це, перш за все, встановлення власного статусу і, відповідно, статусу тих інститутів, які він встановлює; у наданні Конституції власної стабільності, обмеженню її можливостей вносити зміни та доповнення, а також регулювати порядок визначення, функціонування, захисту та зміни конституційного ладу.

Організаційно-правові гарантії конституційного ладу України представлені системою учасників відповідних галузевих правовідносин, наділених правосуб'єктністю для забезпечення режиму гарантії соціального та державного порядку України. Це український народ, національні меншини, політичні партії та громадські організації, профспілки, українська держава в цілому та уповноважені ним органи (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади,

Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, прокуратура та інші), територіальні громади та органи та посадові особи місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, міжнародних органів, засобів масової інформації тощо. Важливим елементом організаційно-правових гарантій конституційного порядку України сьогодні є парламентська коаліція та парламентська опозиція.

7. При з'ясуванні міжнародно-правових гарантій реалізації демократії, встановлено що в ч. 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини зазначено, що воля народу повинна бути основою влади уряду. Ця воля має виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які мають провадитися за загального й рівного виборчого права шляхом таємного голосування або через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права у ст. 25 проголошує: “Кожен громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;

б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців.

Право на вільні вибори підлягає судовому захисту на підставі ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Міжнародними стандартами під час проведення конституційних референдумів є такі: Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) № 1121(1997) «Про інструменти участі громадян у представницькій демократії»; Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні, ухвалені Венеціанською комісією на 47-й сесії в 2001 р.; Резолюція ПАРЄ № 1353(2003) «Про зміцнення демократичних інститутів як гарантії майбутнього демократії»; Рекомендація ПАРЄ 1704(2005)1 «Референдуми: на шляху до вироблення належної практики в Європі»; – Кодекс

належної практики щодо референдумів, ухвалений Радою з демократичних виборів та Венеціанською комісією 2007 р.

Особливе місце в європейських інтеграційних процесах відведено місцевій демократії, стандарти становлення та функціонування якої знайшли своє формулювання та втілення в таких міжнародно-правових документах, як Європейська Хартія місцевого самоврядування (1985 р.), Всесвітня Декларація місцевого самоврядування (1985 р.), Європейська типова Конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади (1980 р.), Європейська Декларація міських прав (1992 р.), Європейська Хартія міст (1993 р.), Європейська Хартія про участь молоді у муніципальному і регіональному житті (1994 р.). Прийняття і втілення в життя цих міжнародних нормативно-правових актів свідчить про існування чітко визначених міжнародних стандартів місцевого самоврядування та статусу адміністративно-територіальних одиниць не тільки в європейських державах, а й в усьому світовому співтоваристві.